

ارزیابی عوامل جغرافیایی اثرگذار بر جریان رقابت‌پذیری توسعه شهری با استفاده از برنامه‌ریزی راهبردی سناریویی (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی)

پرویز یزدان پناه

دانشجوی دکتری تخصصی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

بختیار عزت پناه^۱

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

بشیر بیگ بابایی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ملکان، دانشگاه آزاد اسلامی، ملکان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۱۹

چکیده

شواهد موجود نشان می‌دهد که نابرابری‌های درون منطقه‌ای نتیجه بخشی‌نگری برنامه‌های توسعه و فرآیند سیاست‌گذاری بالا به پایین است که از تبعات فضایی آن افزایش تمرکزگرایی در کانون‌های شهری عمده و محدود است. بر این مبنای یکی از سیاست‌های تعدیلی با هدف کاهش نابرابری و تقویت توان موجودیت شهرها، تأکید بر جریان رقابت‌پذیری مبتنی بر ویژگی‌های خاص قانونی، سیاسی، بوم‌شناختی، اجتماعی و اقتصادی بین کانون‌های شهری است. هدف این پژوهش ارزیابی عوامل اثرگذار بر جریان رقابت‌پذیری کانون‌های شهری استان آذربایجان غربی است. برای انجام این مقاله از رویکردی کیفی - کمی بهره گرفته شده است. در بخش نخست پیرامون‌های کلیدی توسط کارشناسان حوزه (دلفی) به وسیله نرم‌افزار وزن دهی، اوزان استخراج و ابعاد شناسایی و سپس به کمک نرم‌افزار Meta-SWOT، ۱۵ عامل اثرگذار بر جریان رقابت‌پذیری توسعه شهری در افق زمانی ۱۴۱۰ تعیین و مجدداً به روش دلفی در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت. نتایج گویای این واقعیت است که کلانشهر ارومیه با دارا بودن جایگاه نخست رقابت‌پذیری همچنان کانون جریان‌های فضایی استان است. این در حالی است که راهبردهای سرمایه‌گذاری دولتی، توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مسئولان، علاقه‌مندی بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در استان و فقدان زیرساخت‌های توسعه در مقیاس کلان از مهمترین عوامل تعیین‌کننده جریان رقابت‌پذیری توسعه شهری هستند. در بخش نهایی با رتبه‌بندی و استخراج ماتریس تأثیرگذاری از نرم‌افزار Micmac استفاده شده و حالت‌های باورکردنی در رقابت‌پذیری توسعه شهری استان با رویکرد آینده‌نگاری مشخص و راهبردهای پیشنهادی معرفی شدند.

کلمات کلیدی: رقابت‌پذیری، توسعه شهری، برنامه‌ریزی راهبردی، سناریو، آذربایجان غربی.

مقدمه

عدم توازن در توزیع رفاه و ثروت در بین افراد مناطق مختلف موجب ایجاد تشدید و نابرابری منطقه‌ای می‌شود که خود چالشی در برابر توسعه است (Kalantari and Abdollahzadeh, 2015: 317; Salehe, 2020: 32). نابرابری^۱ پدیده‌ای است که چند سالی هشدارها درباره تشدید آن در جهان بالا گرفته است (Askari, 2021: 362-384). به گفته اغلب کارشناسان، زمان آن فرارسیده تا موضوع نابرابری در قلب کانون تجزیه و تحلیل اقتصادی - اجتماعی قرار بگیرد، زیرا تشدید آن می‌تواند تخریب جوامع را در پی داشته باشد (Al-Saidi, 2021: 114). ایان موریس^۲، مورخ، باستان‌شناس و مدرس دانشگاه استنفورد با نگاهی به پیشینه نابرابری می‌گوید: این پدیده جدیدی نیست و در طول تاریخ جوامع انسانی به شکل‌های مختلفی وجود داشته اما آنچه خطرناک است، تشدید آن به شکلی بی‌سابقه است؛ و در حال حاضر آنچه مهم است چگونگی گذر انسان از دوره‌ای است که می‌توان آن را «عصر نابرابری» خواند (Morris, 2015: 12). روند رشد این نابرابری در شکل‌ها و سطوح مختلف به عرصه‌های فضایی و مکانی نیز وارد شده؛ به طوری که تفاوت در میزان برخورداری از شاخص‌های توسعه در شهرها و مناطق مفاهیمی همچون نابرابری‌های شهری^۳ و نابرابری‌های منطقه‌ای^۴ را به وجود آورده است (Rezaei Bozanjani et al., 2019: 157-179). این نوع نابرابری‌های فضایی امکان بروز فقر و تشدید محرومیت، بیکاری، حاشیه‌نشینی، مهاجرت و بی‌عدالتی را افزایش می‌دهد. همچنین، به اساس وحدت ملی آسیب رسانده و پیشرفت عمومی اقتصاد را نیز متوقف سازد (Yasouri, 2009: 223-201). وجود قطب‌های رشد، دوگانگی منطقه‌ای، افول شهرهای بزرگ، مسئله جنوب - شمال، کشورهای توسعه‌یافته در برابر کشورهای در حال توسعه و غیره حکایت از تائید این مطلب دارد (Sabbagh, 201: 201). در واقع در جهان امروزی امکانات و خدمات در سطح مناطق به‌ویژه در شهرها به صورت عادلانه و متوازن پخش نشده‌اند (Fedorov, 2002: 443)؛ و به‌طور کلی نابرابری‌های منطقه‌ای، تداوم چالش‌های توسعه در بیشتر کشورها را نشان می‌دهد (Shankar and Shah, 2003: 1421). از این رو برای سیاست‌گذاران، کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای، بخشی از هدف اجتماعی عمومی برای کاهش نابرابری به‌طور کلی و نابرابری بین افراد به‌طور ویژه می‌باشد (Dupont, 2007: 193-194)؛ و طی سال‌های اخیر بسیاری از دولت‌ها و تصمیم‌گیرندگان درصدد مقابله با این نابرابری‌های منطقه‌ای برآمده‌اند (Winkler, 2012: 84)؛ و ابعاد آن مورد توجه بسیاری از نظریه‌پردازان اقتصاد منطقه‌ای، برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای و جزء آن، قرار گرفته است؛ و همچنین بسیاری از نظریه‌پردازان توسعه، مانند گونار میردال^۵ و مایکل تودارو^۶، بر کاهش نابرابری و رفع دوگانگی‌های اقتصادی و اجتماعی به‌مثابه یکی از مهم‌ترین اهداف توسعه تأکید دارند (Capello & Nijkamp,)

¹ Inequality

² Ian Morris

³ urban inequality

⁴ Regional Disparities

⁵ Gunnar Myrdal

⁶ Michael Todaro

112: 2019). امروزه وجود نابرابری و ابعاد مختلف آن از نشانه‌های مهم توسعه‌نیافتگی و وجه مشترک بسیاری از کشورهای در حال توسعه است. به طوری که مقادیر شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی این کشورها در سطحی پایین و توزیع آن بسیار ناعادلانه است (Ghanbari et al., 2016: 97-83). عدم توازن در توزیع رفاه و ثروت در بین افراد مناطق مختلف موجب ایجاد تشدید و نابرابری منطقه‌ای می‌شود که خود چالشی در برابر توسعه است از آسیب‌های ناشی از عدم توازن منطقه‌ای می‌توان به مهاجرت، بیکاری و فقر، افزایش بزهکاری و جرم و جنایت، نارضایتی منطقه‌ای و قومی، خالی‌شدن روستاها و مناطق حاشیه‌ای، ایجاد مشکلات امنیتی برای کشور، واگرایی مناطق حاشیه‌ای و غیره اشاره کرد (Buist et al., 2007: 33; Nourbakhsh, 2003: 114). شهرنشینی و گرایش شدید جمعیت به سکونت در مناطق شهری حاصل سیاستها و راهکارهای اقتصادی و اجتماعی خاص هر کشور است (Hafez Rezazadeh et al., 2021: 553-568). این سیاستها در کشورهای در حال توسعه و بویژه در دهه‌های اخیر، به مهاجرت‌های شدید روستا - شهری منجر گردیده و همگام با تحولات سریع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، الگویی نامتوازن در نظام شهری چنین کشورهایی را ایجاد نموده است. (Maleki and Sheikhi, 2009: 64) در ایران تحولات جمعیتی، اثرات شگرفی را بر ساختار اجتماعی - اقتصادی و کالبدی کشور بر جای گذاشته است. افزایش جمعیت و جا به جایی و مهاجرت آنها از نقاط محروم به نقاط برخوردار، باعث برهم خوردن تعادل‌های منطقه‌ای شده است (Ahmadyapur et al., 2007: 26). و این عدم تعادل در نظام فضایی در کشور باعث به وجود آمدن چند قطب معدود و برخوردار و اکثریت عظیم محروم گشته است. چنین وضعیتی در اکثر مناطق و استان‌های مختلف کشورمان صادق بوده و در کشور مبحث توسعه و زیرساخت‌های آن در نواحی مختلف در اثر برنامه‌ریزی‌های نامطلوب ملی و متمرکز گذشته تفاوت شدیدی را در روند توسعه مناطق به وجود آورده است (Mirhayi et al., 2016: 3). به طوری که مطالعات محققان از جمله: کلانتری (۱۹۹۹ و ۱۹۹۶)؛ شیخی (۱۳۷۶)؛ زیاری، (۱۳۸۱)؛ نوربخش (۱۳۸۲)؛ حکمت نیا و موسوی (۱۳۸۳)؛ یاسوری (۱۳۸۴ و ۱۳۸۸)؛ احمدی‌پور و همکاران (۱۳۸۶)؛ ملکی و شیخی (۱۳۸۸)؛ شالی و رضویان (۱۳۸۹)؛ شیخ بیگلو (۱۳۹۰)؛ توکلی و همکاران (۱۳۹۰)؛ توکلی نیا و شالی (۱۳۹۱)؛ شریف‌زادگان و مؤمنی (۱۳۹۳)؛ و بسیاری دیگر متفق‌القول بر روی این نکته که سازمان فضایی کشور دچار توسعه نامتعادل، شکاف توسعه بین مناطق و عدم تعادل منطقه‌ای است تأکید دارند (Rahnama and Aghajani, 2012:67).

آگاهی از اهمیت مکان در دستیابی به رقابت‌پذیری سبب شد تا در سال‌های اخیر، در عرصه‌های علمی و سیاست - گذاری توسعه فضایی، به «رقابت‌پذیری قلمروئی» مانند «جهانی‌سازی» توجه شود. جهت‌گیری سیاست‌گذاری‌های اخیر توسعه فضایی ایران نیز در سطوح ملی، مانند سند چشم‌انداز و منطقه‌ای و برنامه‌های مجموعه شهری، گواهی بر تأثیرپذیری از این جریان است (Sharifzadegan and Nedae Tousi, 2015: 8). با رشد جهانی شدن و تغییرات سریع در فضای جهانی، موضوع رقابت‌پذیری منطقه‌ای از اهمیت فزاینده‌ای برای شتاب بخشیدن به توسعه منطقه‌ای برخوردار شده است. یکی از پیامدهای جهانی‌شدن، ظهور اقتصادهای منطقه‌ای قدرتمندی است که تولید ناخالص

منطقه‌ای برخی از آنها زیاده‌تر از تولید ناخالص ملی بیشتر کشورهاست (Feldman & Francis, 2006: 42). در واکنش به این انگاره است که از دهه ۱۹۹۰ میلادی، مفهوم رقابت‌پذیری منطقه‌ای در محافل عمومی کشورهای توسعه‌یافته و برخی کشورهای در حال توسعه به یک موضوع غالب تبدیل شد تا کشورها از طریق آن بتوانند به مجموعه‌ای روشن از سیاست‌ها برای تقویت توسعه منطقه‌ای دست یابند (Ghasemi & Hassanabadi, 2018: 575-597). این رویکرد در پی آن است که با مفروض داشتن و برجسته کردن وجود نوعی، از رقابت بین مناطق، بر سر جذب سرمایه‌های مادی و انسانی مؤثر در توسعه از منظر جدید به بحث توسعه منطقه‌ای پرداخته و مدیران و متولیان توسعه این مناطق را برای تقلا بیش از پیش به منظور نیل به تعالی و پیشرفت تهییج کند (Dadashpour and Dehdehjeni, 2015: 28). رقابت‌پذیری معیاری کلیدی برای ارزیابی درجه موفقیت مناطق در میدان رقابت‌های سیاسی، اقتصادی و تجاری به حساب می‌آید. بدین معنی که هر کشور، منطقه یا بنگاهی که از توان رقابتی بالایی در بازارهای رقابتی برخوردار باشد، می‌توان گفت که از رقابت‌پذیری بالاتری برخوردار است (Huggins, 2003: 91). کلوبونیه^۱ و همکاران (۲۰۲۰) با سنجش میزان دسترسی و برابری فضایی خدمات شهری مبتنی بر رقابت‌پذیری با استفاده از اندازه‌گیری فرصت‌های تجمعی به این نتیجه رسیده‌اند که رقابت، الگوهای فضایی دسترسی و ارزش ویژه آن را مبتنی بر رویکرد عدم تعادل تقاضا و عرضه را نشان می‌دهد، بر این مبنا، نابرابری‌های مکانی در دسترسی با دقت بیشتری تعیین و از این رو سودمندی اندازه‌گیری فرصت‌های تجمعی را می‌تواند افزایش می‌دهد. لی^۲ و همکاران (۲۰۲۱) با بررسی ابعاد رقابت منطقه‌ای، تمرکززدایی زیست محیطی و انتخاب اهداف دولت‌های محلی نشان می‌دهند که عدم تمرکز محیط زیست به دلیل سرمایه‌گذاری بیشتر در تحقیق و توسعه، بهبود توانایی نوآوری در فناوری سبز و بهینه‌سازی ساختار صنعتی، به طور قابل توجهی موجب توسعه اقتصادی، تقویت کنترل آلودگی محیط زیست می‌شود. اثر تمرکززدایی محیطی از نظر فشار مالی منطقه‌ای، سطح توسعه اقتصادی و فشار محیطی ناهمگنی منطقه‌ای قابل توجهی را نشان می‌دهد، در حالی که رقابت منطقه‌ای اثر تمرکززدایی محیطی را مخدوش می‌کند. داداش‌پور و ده‌ده‌جانی (۱۳۹۴) با شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ریش‌های تاثیرگذار در ارتقای رقابت-پذیری منطقه‌ای استان کردستان به این نتیجه رسیده‌اند که عوامل اقتصادی و نهادی - سیاسی بیشترین تاثیر را در ارتقای رقابت‌پذیری داشته و در بخش پیشران‌های اقتصادی بخش‌های جنگلداری، ساختمان و کشاورزی رقابت-پذیرترین بخش‌های فعالیتی استان محسوب می‌شوند. بهمن‌پورخالصی و نوریان (۱۳۹۶) با ارزیابی بخش‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای استان فارس از ۱۴ بخش کلی اقتصادی به این نتیجه رسیده‌اند که بخش‌های بهداشت و مددکاری اجتماعی، اداره عمومی و خدمات شهری و صنایع تبدیلی از نظر ارتباط کافی با سایر بخش‌های اقتصادی دارای ضعف جدی می‌باشند. خضرای شولای فر و کرکه‌آبادی (۱۳۹۷) با بررسی عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری شهری براساس مدل پیشنهادی Saez با تکیه بر مفهوم Coopetition ضمن مقایسه جایگاه کلانشهر تهران و سایر کلانشهرهای کشور با شهرهای جهانی ضمن بیان تفاوت قابل ملاحظه در ماهیت و پتانسیل‌های موجود، به

¹ Kelobonye

² Li

منظور دستیابی به یک موقعیت رقابتی پایدار، تهران و دیگر کلان شهرها بایستی با تقویت بعد نوآوری و اتکا بر استراتژیهای دانش محور به تجدید نظر در الگوی فعلی رقابتی خود پردازند. عیوضلو (۱۳۹۷) با بررسی رقابت-پذیری پایدار شهری در چارچوب همکاری محلی - منطقه‌ای کلانشهر تهران معتقد است که مهمترین بستر لازم برای شکل‌گیری رقابت همکارانه در شهرها، حکمروایی چندسطحی است که از طریق ایجاد بسترهای همکاری و تقویت شاخص‌هایی همچون نظارت و شفافیت می‌تواند بستر رقابت همکارانه را فراهم کند. صالحی (۱۳۹۹) با سنجش و اولویت‌بندی ضریب رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران براساس مؤلفه‌های اقتصاد دانش به این نتیجه رسیده است که متغیر تولید، اختراعات، تعداد شرکت‌های دانش بنیان نقش مثبتی در رقابت‌پذیری منطقه‌ای دارند. ساسانی و همکاران (۱۳۹۹) با ارائه مدل رقابت‌پذیری منطقه‌ای مبتنی بر ساختار اکوسیستم کارآفرینی دانش بنیان معتقدند که تغییر ذهنیت ذی نفعان به کارآمدی قابلیت‌های کارآفرینی دانش بنیان به عنوان مقوله کانونی در صورت تحقق راهبردها در سایه شرایط محیطی و واسطه‌ای حاکم بر آن، پیامدهای مورد انتظار حاصل خواهد شد. با مرور مباحث فوق مشخص می‌شود که هم اکنون، تمرکز در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و کالبدی و غیره در بین شهرها و استانهای کشور به شدت وجود دارد و تفاوت‌های جدی در برخورداری از امکانات اقتصادی - اجتماعی نمایان است (Sharifzadegan and Nedae Tousi, 2015:11). به طور کلی، در مطالعات شهری و منطقه‌ای بررسی تعداد و پراکنش کانونهای شهری و چگونگی توزیع جمعیت در این سکونتگاه‌ها از جایگاه خاصی برخوردار است. استان آذربایجان غربی به دلایلی از جمله وسعت طولی زیاد و اثرپذیری از وضعیت خاص محیط طبیعی با پراکنش ناموزون نقاط سکونتگاهی (۴۲ نقطه شهری و ۳۶۶۹ نقطه روستایی) روبروست. براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ دارای ۳۲۶۵۲۱۹ نفر می‌باشد، شهرستان ارومیه (۱۰۴۰۵۶۵) به مرکزیت کلان‌شهر ارومیه با جمعیتی بالغ بر ۷۳۶۲۲۴ نفر با سهم نسبی ۳۴,۶۶ درصد جمعیت شهری استان، حدود ۳,۷ برابر جمعیت دومین شهر استان (خوی) و ۹۸۳ برابر آخرین شهر استان (خلیفان) جمعیت دارد، از ۶۵ درصد جمعیت شهری استان (در مقابل ۳۵ درصد روستایی) در سال ۱۳۹۵، بیش از ۸۰ درصد جمعیت شهرنشین استان در ۸ شهر ارومیه ۳۴,۵، خوی ۹,۳، بوکان ۹,۱، مهاباد ۷,۹، میاندواب ۶,۳، سلماس ۴,۳، پیرانشهر ۴,۳ و نقده ۳,۸ ساکن و ۲۰ درصد مابقی جمعیت شهری استان در ۳۴ شهر دیگر ساکن هستند، همچنین قابل ذکر است که از میان ۶۴۳ واحد صنعتی با ۱۰ نفرکارکن و بیشتر با جمعیت ۲۹۰۴۹ نفر شاغل کارگاه‌های صنعتی در سال ۱۳۹۵، از کل کارگاه‌های استان، ۳۲,۵۹ درصد در شهرستان ارومیه، ۱۳,۴۴ درصد در خوی، ۸,۱۷ درصد در میاندواب، ۷,۳۵ درصد در بوکان و مابقی در سایر شهرستان‌های استان فعالیت داشته‌اند (Statistics Center of Iran, 2016). همانطور که پیداست تمرکز امکانات، خدمات و جمعیت استان در محدوده خدماتی ۸ شهر برتر استان و به ویژه کلانشهر ارومیه سبب خوردن تعادل و پیوند فضایی سکونتگاه‌ها و ساختار فضایی استان شده است. توزیع جمعیت در طبقات شهری بیانگر الگوی نامتوازن توسعه شهری است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی به لحاظ روش شناختی، توصیفی - تحلیلی است. محدوده زمانی و مکانی این پژوهش نقاط

شهری استان آذربایجان غربی مبتنی بر داده‌های آماری سال ۱۳۹۵ و بر اساس شواهد تجربی در تابستان سال ۱۴۰۰ به انجام رسیده است. در این راستا هدف تحقیق حاضر پاسخگویی به سؤال زیر ارزیابی عوامل اثرگذار بر جریان رقابت‌پذیری توسعه نقاط شهری و کاهش یا تشدید نابرابری‌های درون منطقه‌ای استان آذربایجان غربی مبتنی بر برنامه‌ریزی راهبردی سناریویی است. این تحقیق با توجه به ماهیت داده‌ها و عدم امکان کنترل رفتار متغیرهای مؤثر در مسئله، از نوع غیرتجربی بوده و در چارچوب الگوی تحلیلی - موردی انجام شده است. نگارندگان ضمن مطالعه و مرور اسنادی مهمترین مبانی و دیدگاه‌های موجود از طریق مصاحبه با خبرگان حوزه به کمک روش دلفی به تحلیل ابعاد کمی و کیفی موضوع به کمک نرم‌افزارهای Meta SWOT و Micmac پرداخته‌اند.

مبانی نظری

پاول کروگمن برای نخستین بار به صورت غیررسمی در سال ۱۹۹۴ و به صورت رسمی در سال ۱۹۹۶ در نقد دیدگاه پورتر، کاربرد انگاشت رقابت‌پذیری به معنای افزایش بهره‌وری اقتصادی در مقایسه با رقبا برای اقتصاد کشورها را به لحاظ تجربی بی‌اساس و بی‌معنا دانسته و مقایسه مکان با بنگاها را قیاس بیجا می‌خواند. اتحادیه اروپا (۲۰۱۹) رقابت‌پذیری را ابزاری برای افزایش پایدار استانداردهای زندگی یک منطقه و کاهش نرخ بیکاری غیرداوطلبانه تا حد امکان تعریف شده است. کروگمن (۲۰۰۳) نیز رقابت‌پذیری منطقه‌ای را توانایی منطقه در تدارک دستمزدهای کافی و یا اشتغال و بازگشت سرمایه و نیز ظرفیت نسبی منطقه در جذب عوامل سیال شامل نیروی کار و سرمایه از یکدیگر و میزبانی فعالیتهای اقتصادی می‌داند (Kitson et al., 2004: 995). مایکل استورپر (۱۹۹۷) رقابت‌پذیری منطقه‌ای را تنها معادل افزایش بهره‌وری ندانسته، بلکه در گرو افزایش استانداردهای زندگی و توانایی نگهداشت برآمدهای برنده نیز میداند؛ یعنی ترکیبی از مزایای رقابتی پورتری و جذابیت محیط منطقه برای کسب و کار. به گزارش واحد اطلاعات اقتصادی (EIU) سال ۲۰۱۲ وضعیت رقابت‌پذیری ۱۲۰ شهر جهانی را از نظر توانایی در جذب سرمایه، کسب و کار، جمعیت خالق و گردشگری در هشت مقوله موضوعی در قالب ۳۱ شاخص کیفی و کم قوت اقتصادی، سرمایه انسانی، سودمندی نهادی، پختگی مالی، وجه جهانی، سرمایه‌های کالبدی، ویژگی اجتماعی و فرهنگی و محیط زیست مورد بررسی قرار داده است (Grillitsch & Sotarauta, 2020: 729). از دیدگاه سازمان تعاون و توسعه اقتصادی، رقابت‌پذیری درجه‌ای از توان ارائه محصولات و خدماتی که تست بازارهای بین‌المللی را گذرانده باشد و باعث افزایش درآمد واقعی شهروندان و یا تثبیت آن در سطح قابل قبولی شود. از دیدگاه مجمع اقتصاد جهانی (WEF)، توانایی اقتصاد ملی در پایداری رشد و حفظ استاندارد زندگی بر اساس درآمد سرانه می‌باشد. از دیدگاه کنفرانس سازمان ملل، مقایسه عملکرد اقتصاد کلان و استاندارد زندگی جامعه بر اساس بهره‌وری عوامل تولید است (Mirzaei, 2015: 18-19). در ادبیات رقابت‌پذیری سه دیدگاه قابل تمییز است. دیدگاه اول بر رقابت‌پذیری بنگاه‌ها و شرکت‌ها اشاره دارد. دیدگاه دوم بر رقابت‌پذیری کشورها و دیدگاه سوم به رقابت‌پذیری در سطح محلی (شهری) و منطقه‌ای اشاره دارد که در این تحقیق منظور از

رقابت‌پذیری بر دیدگاه سوم یعنی رقابت‌پذیری منطقه‌ای مربوط می‌شود. مفهوم وسیع رقابت به ذهنیت و مهارت‌ها برای رقابت، برنده شدن و حفظ موقعیت در بازار، افزایش سهم بازار و سودآوری، و در نهایت هماهنگ‌سازی فعالیت‌های تجاری موفقیت‌آمیز اشاره دارد. انجمن جهانی اقتصاد (WEF)، رقابت ملی را به عنوان مجموعه‌ای از مؤسسات، سیاست‌ها و عوامل تعیین سطح بهره‌وری کشور تعریف می‌کند (3: Annoni and Dijkstra, 2013). مایکل استارپر^۱ رقابت‌پذیری منطقه‌ای را « قابلیت یک منطقه برای جذب و نگه داشتن شرکت‌ها و مؤسسات به صورت مداوم یا افزایش فعالیت‌هایشان، در حالی که به حفظ پایداری یا افزایش استانداردهای زندگی برای کسانی که در آن مشارکت می‌کنند را فراهم کند» تعریف می‌کند (Bristow, 2005: 289). رقابت‌پذیری منطقه‌ای رویکردی است بسیار کارآمد که می‌تواند با مطالعه عمیق جنبه‌های گوناگون سیستم منطقه‌ای، ضمن، شناسایی عوامل ریش‌های تأثیرگذار در توسعه یک منطقه و برآورد میزان اثرگذاری آن‌ها، سمت و سوی راهبردهای توسعه منطقه‌ای را مشخص کرده و از این رهگذر سیاست‌گذاران منطقه‌ای را برای نیل به توسعه‌ای پایدار یاری رساند (Dadashpour and Dehdehjeni, 2015: 31). رقابت بر توسعه و وضعیت اقتصاد تأثیر می‌گذارد. اگر چه، اصطلاح "رقابت" به طور گسترده توسط دانشگاهیان و متخصصان سیاست مورد استفاده قرار گرفته است، مفهومی پیچیده است که به راحتی اشتباه در درک آن وجود دارد (Bronisz et al., 2008: 135-137). رویکرد توسعه اقتصادی منطقه‌ای و محلی به رویکردهای تمرکززدایی سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای و توجه به شرایط محلی و منطقه‌ای در برنامه‌ریزی تأکید دارد. این رویکرد بر خلاف رویکردهای سنتی که تنها به نقش توسعه سرمایه‌گذاری خصوصی توجه دارند، بر نقش عوامل محلی و منطقه‌ای در توسعه اقتصادی و موانع پیش روی آن از جمله سطح پایین مهارت نیروی کار، نبود فرهنگ کارآفرینی، نبود یا ضعف مکانیسم‌های حمایتی و.. توجه می‌کند (Mirzaei, 2015: 21).

رقابت‌پذیری منطقه‌ای به توانایی جذب و تقویت جریان اطلاعات، فناوری، سرمایه، فرهنگ، مردم و سازمان‌ها؛ ایجاد محیطی مناسب برای جذب و توسعه کسب و کارهای جدید؛ توانایی تولید و بازاریابی مجموعه‌ای از محصولات (کالاها و خدمات)؛ اهمیت افزایش منابع سرمایه، کنترل بازارها و رفاه جامعه محلی؛ تعیین‌کننده‌های اصلی و پویایی‌های چشم‌انداز بلندمدت یک شهر؛ دارایی‌های محیط کسب و کار محلی بهتر و در نهایت توانایی ایجاد یک محیط جذاب برای ارتقای استانداردها و کیفیت زندگی و رفاه شهروندان می‌باشد (Sharifzadegan and Nedae Tousi, 2015:17). کروگمن معتقد است مناطق به همان شکلی که بنگاه‌ها رقابت می‌کنند، با هم رقابت نمی‌کنند، آن‌ها از دور تجارت خارج نمی‌شوند، یعنی آنگونه که در رقابت بین بنگاه‌ها، ضعف یک بنگاه سبب حذف آن از دور رقابت و تجارت و از بین رفتن آن می‌شود، در رقابت بین مناطق، ضعف کشورها سبب خروج از رقابت - های اقتصادی نخواهند شد اما موقعیت آن‌ها را تضعیف می‌کند. اگرچه موفقیت یک بنگاه به معنی شکست بنگاه دیگر است، اما در سطح کلان، موفقیت یک منطقه ممکن است به معنای خلق فرصتی برای منطقه دیگر باشد، یعنی رقابت اقتصادی یک بازی با حاصل جمع صفر نیست (Capello & Nijkamp, 2019: 114). در زندگی اقتصادی و

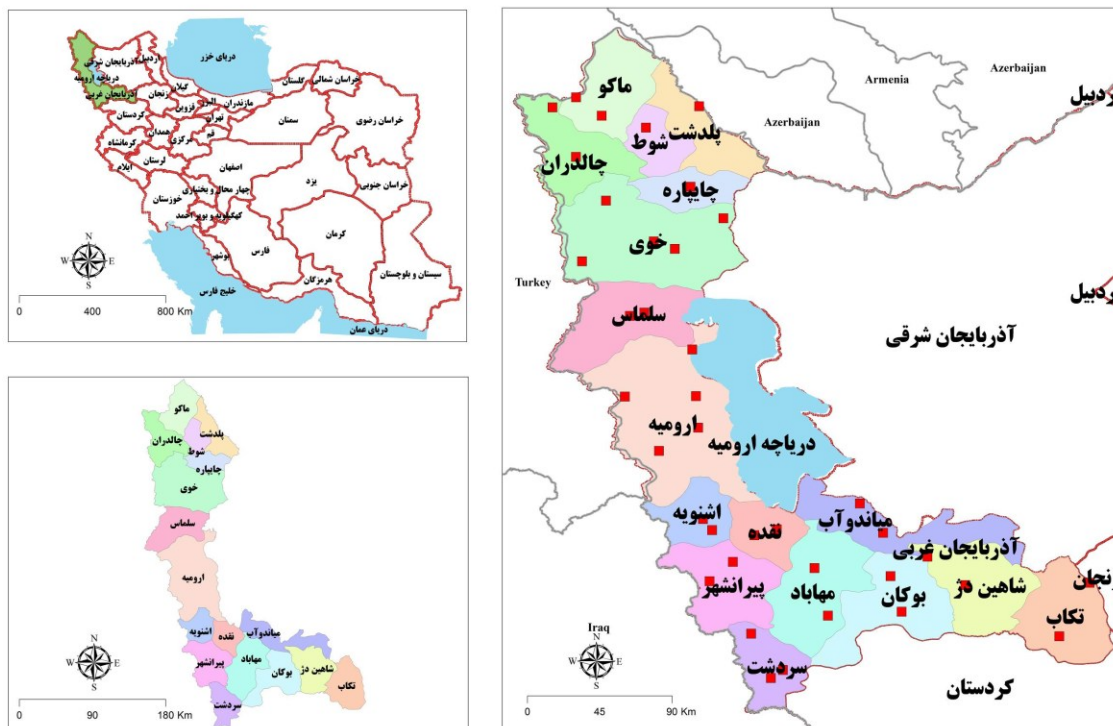
¹ . Michael Storper

فراتر از آن، رقابت یکی از منابع اساسی بسیج و خلاقیت است و تاثیر زیادی بر توسعه و رشد منطقه‌ای دارد. رویکردهای مختلفی برای رقابت وجود دارد. با این حال، اندازه‌گیری رقابت کشورها یا مناطق مشکل است زیرا یک عملکرد پیچیده‌ای از متغیرها و عوامل مختلف است که در طول زمان تغییر می‌کند. در اقتصاد جهانی امروز، واحدهای فضایی اصلی که برای رقابت‌پذیری، مناطق هستند. آنها به عنوان مکان‌هایی هستند که در آن دانش و نوآوری تولید و پخش می‌شوند (Karleson et al., 2009: 39). رقابت مکان‌ها، مناطق، و ملل، به توانایی اقتصاد محلی و جامعه برای بهبود افزایش سطح زندگی ساکنانش اشاره دارد. این امر با استفاده از سرمایه‌گذاری خارجی امکان پذیر می‌باشد، که جهت‌گیری اصلی آن و ارتباطات سازمانی آن خارج از منطقه است. رقابت در مناطق، مسئله‌ای است که با افزایش مشارکت سیاسی و اقدامات سیاسی همراه است (Mirzaei, 2015: 20). بهبود زیرساخت‌های مناطق تاثیر قابل ملاحظه‌ای بر الگوی محل استقرار شرکت‌ها و مؤسسات دارد. بهبود در زیرساخت‌های فیزیکی داخل منطقه (مانند شبکه‌های جاده‌ای بهتر)، دسترسی به شهر مرکزی و شهرهای اطراف آن در منطقه را افزایش می‌دهد (Dadashpour and Dehdehjani, 2015: 31). از روش‌های برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی راهبردی است که می‌تواند به عنوان یک شیوه اساسی و کارآمد در جهت پیشبرد اهداف و خلق یک چشم‌انداز روشن و شفاف برای آینده مورد استفاده قرارگیرد (Al-Dhaafri & Alosani, 2020: 106-114). برنامه‌ریزی استراتژیک یا همان برنامه‌ریزی راهبردی در واقع از بطن مدیریت استراتژیک زاده شده است که ابتدا در دهه ۱۹۶۰ در قلمرو فعالیت شرکت‌های تجاری در آمریکا رواج پیدا کرد (Salvia et al., 2021: 204). در پی ریشه‌یابی عمیق شکل‌گیری این نظریه می‌توان اظهار نمود که بر آمد انتقاد از نظریه کالبدی برنامه‌ریزی، شکل‌گیری نظریه‌های گزینه‌ای که هم کارکرد اجتماعی و اقتصادی و هم ساختار کالبدی را در نظر آورد، بوده است. رویکرد سیستمی، تفکر راهبردی؛ تفکر مشکل‌گشایی و دیدگاه ساختاری - کارکردی تا حدی بیانگر چنین تغییری در دیدگاه سنتی برنامه‌ریزی بوده است (Zanganeh et al., 2019: 1038).

محدوده مورد مطالعه

استان آذربایجان غربی در شمال غربی کشور واقع شده و مرکز آن شهر ارومیه است. این استان از شمال و شمال شرق با جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان، از شرق با استان‌های آذربایجان شرقی و زنجان، از جنوب با استان کردستان و از غرب با کشورهای عراق و ترکیه همسایه است. با احتساب دریاچه ارومیه در حدود ۴۳،۶۶ کیلومترمربع وسعت دارد و ۲،۲۵ درصد از مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد. این استان ۱۳۵ کیلومتر مرز آبی با جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان، ۲۰۰ کیلومتر مرز خاکی با کشور عراق و ۴۸۸ کیلومتر مرز خاکی با کشور ترکیه دارد و از این نظر، موقعیت جغرافیایی حساسی دارد. از لحاظ موقعیت جغرافیایی به دو نیمه شرقی و غربی قابل تقسیم است. نیمه غربی استان که مناطق مرزی آن را تشکیل می‌دهد، دارای موقعیت ارتباطی، طبیعی، اقتصادی و انسانی است. به علت وجود ارتفاعات متعدد، آب و هوایی کوهستانی دارد. کوه‌های زاگرس که در جهت شمال غرب به جنوب شرق امتداد دارند، مانع ورود کامل جریان‌های مرطوب اقیانوس اطلس و دریای مدیترانه به این

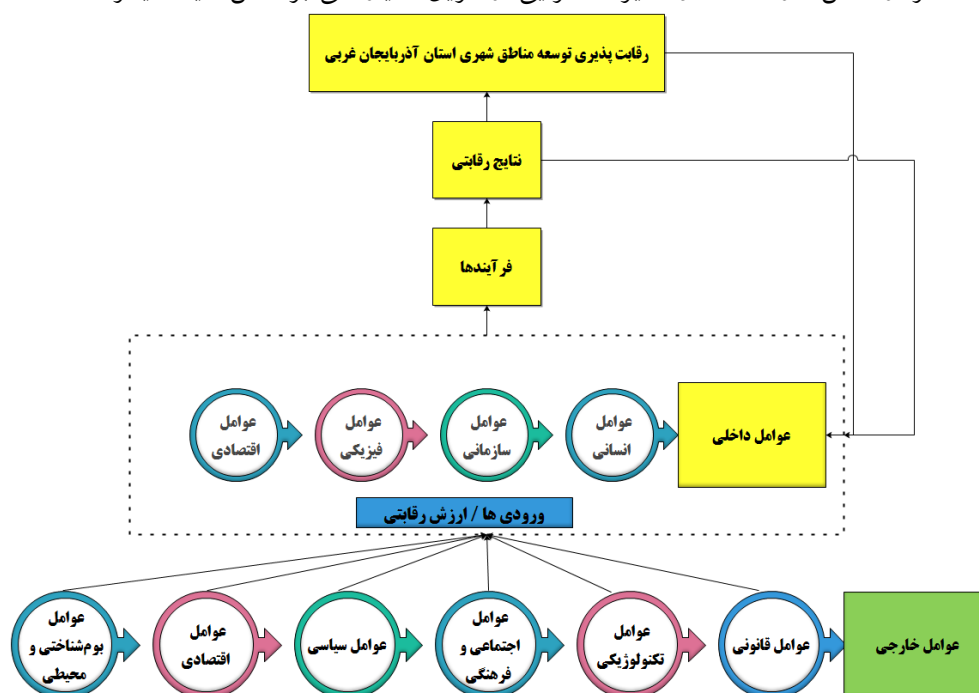
استان می‌شوند. آذربایجان غربی از ۱۷ شهرستان، ۴۰ بخش، ۴۲ شهر، ۱۰۹ دهستان و ۳۶۶۹ آبادی تشکیل شده است و مرکز آن شهر تاریخی ارومیه بوده است. از لحاظ وسعت و جمعیت ارومیه بزرگترین و پر جمعیت‌ترین و شهرستان شوط کوچکترین و شهرستان پلدشت کم جمعیت‌ترین شهرستان‌های استان هستند. برابر با آمار سال ۱۳۹۵، جمعیت استان ۳۲۶۵۲۱۹ نفر بوده است. براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، شهرستان ارومیه (۱۰۴۰۵۶۵) به مرکزیت کلان‌شهر ارومیه با جمعیتی بالغ بر ۷۳۶۲۲۴ نفر با سهم نسبی ۳۴،۴۶ درصد جمعیت شهری استان، حدود ۳،۷ برابر جمعیت دومین شهر استان (خوی) و ۹۸۳ برابر آخرین شهر استان (خلیفان) جمعیت دارد، از ۶۵ درصد جمعیت شهری استان (در مقابل ۳۵ درصد روستایی) در سال ۱۳۹۵، بیش از ۸۰ درصد جمعیت شهرنشین استان در ۸ شهر ارومیه ۳۴،۵، خوی ۹،۳، بوکان ۹،۱، مهاباد ۷،۹، میاندوآب ۶،۳، سلماس ۴،۳، پیرانشهر ۴،۳ و نقده ۳،۸ ساکن و ۲۰ درصد مابقی جمعیت شهری استان در ۳۴ شهر دیگر ساکن هستند، همچنین قابل ذکر است که از میان ۶۴۳ واحد صنعتی با ۱۰ نفرکارکن و بیشتر با جمعیت ۲۹۰۴۹ نفر شاغل کارگاه‌های صنعتی در سال ۱۳۹۵، از کل کارگاه‌های استان، ۳۲،۵۹ درصد در شهرستان ارومیه، ۱۳،۴۴ درصد در خوی، ۸،۱۷ درصد در میاندوآب، ۷،۳۵ درصد در بوکان و مابقی در سایر شهرستان‌های استان فعالیت داشته‌اند (Statistics Center of Iran, 2016). همانطور که پیداست تمرکز امکانات، خدمات و جمعیت استان در محدوده خدماتی ۸ شهر برتر استان و به ویژه کلانشهر ارومیه سبب بهم خوردن تعادل و پیوند فضایی سکونتگاه‌ها و ساختار فضایی استان شده است. توزیع جمعیت در طبقات شهری بیانگر الگوی نامتوازن توسعه شهری است (Statistics Center of Iran, 2016).

شکل ۱. محدوده و موقعیت جغرافیایی استان آذربایجان غربی (Source: Authors, 2021)

یافته‌های پژوهش

در مطالعه حاضر با بهره‌گیری از رویکرد سیستمی روابط داده و ستانده، عوامل اثرگذار بر وضعیت شهر رقابت‌پذیری در ارتباط با محیط داخل و خارج استان مورد بررسی قرار گرفت و پس از استخراج پیشران‌های کلیدی اقدام به آینده‌نگاری وضعیت شد. نگارندگان با استفاده از نتایج حاصل از ارزیابی محیط و شناخت وضع موجود مبتنی بر مدل و نرم‌افزار Meta SWOT، به ارائه سناریوهای محتمل پرداخته و با آزمون این سناریوها، سناریوهای برتر جهت دستیابی به اهداف تعریف شده انتخاب شدند. در این پژوهش از روش ماتریس اثرات متقاطع منتج از اثبات‌گرایی و تکنیک دلفی منتج از اثبات‌گرایی و تلفیق تحلیل کمی و کیفی منتج از روش مشارکتی استفاده شده است. به منظور شناسایی عوامل خارجی با استفاده از تحلیل PESTLE در محیط نرم‌افزار متاسوات ابتدا فرصت‌ها و تهدیدها در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، تکنولوژیکی، قانونی و محیطی گروه‌بندی شدند. به منظور شناسایی عوامل داخلی نیز با مطالعه نظرات کارشناسان حوزه چهار دسته عوامل انسانی، سازمانی، فیزیکی و اقتصادی گروه‌بندی و سپس با به‌کارگیری تکنیک دلفی و اخذ آرای ۲۳ نفر خبره، زیر مؤلفه‌های عوامل خارجی و داخلی رقابت‌پذیری توسعه شهری شناسایی شدند. در بخش نهایی به منظور رتبه‌بندی و استخراج ماتریس تأثیرگذاری عوامل شناسایی شده در تحقیق بر یکدیگر، از نرم‌افزار Micmac استفاده شده است و حالت‌های باورکردنی در رقابت‌پذیری توسعه شهری استان با رویکرد آینده‌نگاری مشخص شد. همچنین برای شناسایی حالت‌های محتمل از میان آینده‌های باورکردنی، از مشارکت ۴۰ نفر از دانش کارشناسان و مدیران اجرایی از طریق امتیازدهی براساس طیف لیکرت استفاده شد.

شکل ۲. فرآیند ارزیابی وضعیت رقابت‌پذیری توسعه شهری

(Source: Authors, 2021)

متاسوات برای نخستین بار توسط تیمی سه نفره متشکل از آگاروال^۱ استادیار علوم کامپیوتر نوربرت کالج آمریکا و دو تن از همکاران وی^۲ در دپارتمان مدیریت بازرگانی همان دانشگاه در سال ۲۰۱۲ با الهام گرفتن از تئوری مبتنی بر منابع معرفی گردید (Agarwal et al., 2012). در این تئوری فرض بر این است که سازمان‌های موفق به واسطه‌ی قابلیت‌ها و شایستگی‌های متمایز خود پدید آمده‌اند و در نتیجه منابع یک بنگاه برای تعیین اقدام استراتژیک در مقایسه با محیط بیرونی آن حیاتی‌تر هستند. این دیدگاه اساس کار خود را بر ایجاد و توسعه‌ی منابع باهدف تأثیرگذاری بر محیط پیرامونی قرار می‌دهد و مناطق را به‌جای انفعال در مقابل محیط خارجی به تأثیرگذاری بر آن تشویق می‌کند؛ که ممکن است دهه‌ها قبل تأثیر داشته باشند ولی دیگر در نیازهای فضای پژوهشی حاضر سعی شده بر اساس تئوری مبتنی بر منابع باارزش بودن، کمیابی، تقلیدناپذیری و غیرقابل جایگزینی منابع و قابلیت‌های داخلی (VRIO) استان آذربایجان غربی در مقایسه با رقبا و فرصت‌ها مورد ارزیابی قرار گیرد. این نکته را نباید فراموش کرد که هیچ عاملی نقطه‌ضعف یا قوت محسوب نمی‌شود جز در رابطه با رقابت، در این میان معیار باارزش بودن در فرآیند بررسی منابع و قابلیت‌ها مورد ارزیابی قرار نمی‌گیرد زیرا تا زمانی که منابع و قابلیت‌ها منطبق با محیط بیرونی باشند، این امر بدین دلیل است که بر اساس تعریف، یک منبع یا قابلیت زمانی باارزش می‌باشد که توانایی استفاده بهینه از فرصت‌ها یا بی‌اثر ساختن تهدیدات محیط بیرونی را داشته باشد (Badri et al., 2015: 36). در واقع برنامه‌ریزان نمی‌توانند در رابطه باارزش بودن منابع یا قابلیت‌های موجود جدای از ارزیابی محیط خارجی قضاوت نمایند. در نتیجه ایده تناسب استراتژیک را مطرح می‌نماید. تمامی محاسبات در این نرم‌افزار بر اساس نمره میانگین داده‌ها صورت می‌پذیرد. منتقدان معتقدند که SWOT متکی بر شهود ذهنی و غیر سیستماتیک و کمی داری احتراز و فاقد قدرت پیش‌بینی است. در یک مقایسه و ارزیابی ۲۴ تکنیک مورد استفاده در تجزیه و تحلیل استراتژیک، SWOT رتبه بسیار بالایی ندارد و از سویی دیگر برخی به‌سادگی SWOT را به‌عنوان یک ابزار به نفع روش‌های دیگر نادیده گرفته‌اند. درحالی‌که ما در این مقاله به دنبال توسعه مدل اولیه SWOT به یک ابزار پشتیبانی تصمیم‌گیری می‌باشیم. مدل Meta-SWOT بر اساس رهیافت داخل به خارج و به‌نوعی دیدگاه مبتنی بر منابع شکل گرفته است البته یک چالش باقی می‌ماند: چگونه یک شرکت می‌تواند تشخیص دهد که کدام یک از این منابع و قابلیت‌ها قادر به ایجاد مزیت رقابتی پایدارند (Barney, 1991: 115). باری برای حل این مسئله چهار معیار را بیان می‌کند. برای اینکه یک منبع یا قابلیت به لحاظ راهبردی اثربخش باشد، بایستی: ۱- باارزش (V)؛ ۲- نادر (R)؛ ۳- تقلید نشدنی (I) و ۴- بدون جایگزین (O) باشند. از این‌رو، چهار معیار زیر می‌تواند توان بالقوه منابع و قابلیت‌ها برای خلق یک راهبرد موفق را تعیین کنند. از نظر منابع، این چهار معیار به شرایط، VRIO مرسوم‌اند.

¹. Ravi Agarwal

². Wolfgang Grassl and Joy Pahl

شکل ۳. معیارهای ایجاد یک راهبرد موفق از نظر دیدگاه مبتنی بر منابع VRIO

(Source: Badri et al., 2015: 36)

در مدل Meta-SWOT، عوامل مرتبط با محیط سازمان به‌طور مستقلی از عوامل داخلی شناسایی می‌شوند. برای این شناسایی از روش PESTEL استفاده می‌گردد. این چارچوب بر اساس عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناورانه، زیست‌محیطی و قانونی استوار است. عموماً واژگانی همچون ETPS، STEP و PESTLE بیانگر همین تحلیل‌اند. این تحلیل برای شناسایی فرصت‌های پیش رو و همچنین خطرات احتمالی گسترش هر مجموعه مؤثر است؛ در نتیجه، در نتیجه با یک کار سازمانی اقدام به کاهش خطرات محتمل از سوی ابعاد ناشناخته محیط می‌کند. عموماً این تحلیل به ارزیابی محیط، در ابعاد ماکرو و کلان و همچنین ارزیابی زمان حال اختصاص دارد، چراکه عوامل کلان این توانایی را دارند تا تغییرات اساسی را در محیط و مجموعه ایجاد کنند. در نهایت، ایده تناسب راهبردی نیز به‌واسطه قضاوت راجع به درجه‌ای که منابع و قابلیت‌ها از اهداف سازمانی پشتیبانی می‌کنند، عملیاتی می‌شود. این قضاوت‌ها به‌طور خودبه‌خود فهرستی از زوج‌ها را بین منابع یا قابلیت‌ها و عوامل محیطی پدید می‌آورند که اهمیت برجسته‌ای دارند. جدی‌ترین محدودیت مدل این است که ترکیبات بین یک عامل داخلی و خارجی ممکن است به‌طور تصادفی ایجاد شود، ولی هیچ‌گونه تأثیر واقعی بر یکدیگر نداشته باشد. در اینجا، قضاوت تصمیم‌گیرندگان اجتناب‌ناپذیر است، ولی صرفاً در انتهای یک فرایند ساختاریافته می‌آید. ترکیبات عامل را و آن از فهرست حذف کرد و زوج‌های عاملی دیگر را مطابق با اولویت ادراک‌شده مرتب کرد. نتیجه، فهرست اولویت‌بندی شده‌ای از اولویت‌های راهبردی است که به همه ارزیابی‌های پیشین وابسته است؛ بنابراین دیدگاه مبتنی بر منابع، نقطه قوت منابع و قابلیت‌ها و تناسب راهبردی آن‌ها با عوامل محیطی، به‌تنهایی بر نقطه قوت این عوامل اولویت‌بندی می‌شود. این امر به نظر می‌رسد که مزیتی اساسی بر تجزیه و تحلیل SWOT داشته باشد. در نخستین مرحله جهت ارزیابی عوامل اثرگذار بر جریان رقابت‌پذیری توسعه شهری مبتنی بر برنامه‌ریزی راهبردی باید منابع و رقبا را ارزیابی کرد. در این مرحله: ۱ - باید به تعیین و تشخیص اهداف سازمانی پرداخت و ۲ - سپس این اهداف را اولویت‌بندی کرد. این اولویت‌بندی در سه سطح اولویت بالا، متوسط و پایین صورت می‌گیرد. برای اولویت‌بندی اهداف از روش دلفی و مجموع نظرات ۲۳ کارشناس استفاده شد. جدول ۱ بیانگر اهداف سازمانی و درجه اولویت آن‌ها است. پس از تدوین این جدول و تعیین درجه اولویت هر یک، اطلاعات وارد نرم‌افزار و مدل شد. این اهداف در ۴ بخش و ۱۵ مورد تنظیم شدند: ۱ - موضوعات خاص راهبردی شامل آب و محیط‌زیست؛ ۲ - موضوعات خاص مکان محور شامل توسعه روستایی و

حاشیه شهرها؛ ۳ - موضوعات خاص بخشی پیشروی اقتصاد شامل معدن و صنایع معدنی، گردشگری، صنعت و خدمات، ترانزیت و حمل و نقل ریلی، فناوری اطلاعات و ارتباطات و انرژی؛ ۴ - موضوعات خاص کلان فرا بخشی شامل محیط کسب و کار، اشتغال، تأمین منابع مالی استان، توانمندسازی محرومین و فقرا و سیاست‌های حمایت‌گرانه اجتماعی (آموزش، بهداشت و درمان و...).

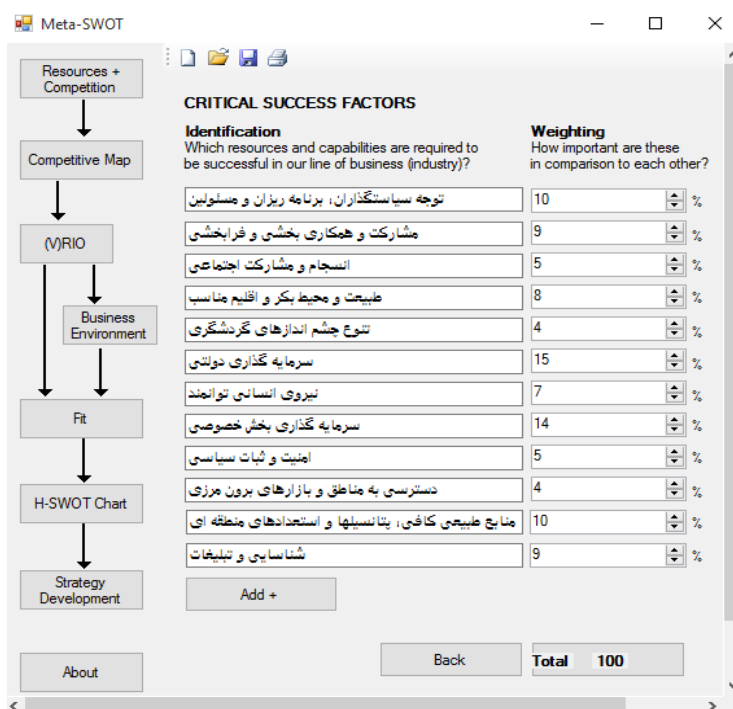
جدول ۱. اهداف تعیین شده اثرگذار بر جریان رقابت پذیری توسعه شهری مبتنی بر برنامه ریزی راهبردی سناریویی

نوع برنامه	استراتژیک - توسعه منطقه‌ای
بازه زمانی	۱۰ ساله (۱۴۱۰ - ۱۴۰۰)
سطح	عوامل اثرگذار بر جریان رقابت‌پذیری
اولویت	
x	
x1	کاهش قدرت برتری و تمرکززدایی از کلانشهر ارومیه به نفع سایر شهرهای استان
x2	جلب حمایت و اعتماد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی
x3	توسعه گردشگری طبیعی و فرهنگی پایدار
x4	برنامه‌ریزی در راستای کارآفرینی و اشتغال مولد
x5	ارتقاء شاخص بهره‌وری آب کشاورزی با توسعه روش‌های نوین
x6	اصلاح ساختار اقتصادی و توسعه همه‌جانبه منطقه‌ای
x7	ارائه حمایت‌های لازم باهدف افزایش تولید صنعتی و سرمایه‌گذاری در بخش صنعت
x8	مردمی شدن اقتصاد و گسترش زیرساخت‌های مورد نیاز برای خدمات تجارت داخلی - خارجی و افزایش ترانزیت
x9	بازشناسی موانع رقابت‌پذیری و سرمایه‌گذاری در زمینه برنامه‌ریزی و توسعه شهری، شامل مدیریت شهری غیرمتمرکز، استقلال محلی بیشتر، ارتباطات بین‌المللی گسترده و دخیل نمودن عموم مردم در فرآیند تصمیم‌گیری با هدف ارائه خدمات وسیع‌تر و با کیفیت‌تر و حمایت عمومی برای انجام و پیگیری پروژه‌ها
x10	توسعه زیرساختی فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی (ICT)
x11	افزایش سرمایه‌گذاری دولتی در حمل و نقل ریلی و جاده‌ای و سرمایه‌گذاری در مناطق محروم استان
x12	ارتقای رقابت‌پذیری شهری و منطقه‌ای با محوریت ظرفیت‌های زمین‌های طبیعی، جغرافیایی، تاریخی، فضای - کالبدی، مذهبی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، علمی و ورزشی
x13	تکیه بر توان‌های منطقه‌ای، رویکرد اقتصاد مقاومتی و استفاده حداکثری از استعداد نواحی
x14	افزایش بیش‌ازپیش سرمایه‌گذاری و سیاست‌گذاری در بخش‌های کشاورزی و دام‌پروری
x15	تخصیص بهینه منابع، بودجه و امکانات در راستای تعادل بخشی و توازن منطقه‌ای

(Source: Research Findings, 2021)

در گام دوم نرم‌افزار، می‌باید عوامل کلیدی برای موفقیت اهداف تعیین شده سازمانی شناسایی شوند. به عبارت دیگر، منابع و توانایی‌هایی باید شناسایی شود که در جریان موفقیت مجموعه ضروری‌اند. از آنجاکه این منابع و توانایی‌ها وزن و اهمیت یکسانی ندارند، باید آن‌ها را وزن‌بندی کرد. مجموع اوزان تخصیص داده شده باید برابر با ۱۰۰ باشد؛ بنابراین بر اساس میزان تأثیرپذیری که می‌توانند در راستای رسیدن به اهداف عملیاتی سازمان داشته باشند با توجه به یک معیار درصدی مشخص، میزان تأثیر آن‌ها موردسنجش قرار گیرد. برای وزن‌بندی این عوامل می‌توان از روش‌ها و مدل‌های گوناگونی همچون روش‌های دلفی، فرآیند تحلیل شبکه‌ای - سلسله مراتبی (ANP- AHP)، مدل آنتروپی، لینمپ، بردار ویژه و روش‌های بی‌مقیاس سازی و مانند آن بهره گرفت. در این مقاله برای محاسبه اوزان عملیاتی سازمان از روش فرآیند تحلیل سلسله مراتبی استفاده شد. شکل ۴ نشان‌دهنده عوامل تأثیرگذار در عملیاتی شدن ابعاد توسعه شهری و منطقه‌ای است. در مرحله سوم، باید ابعاد رقابتی را شناسایی کرد. به عبارتی دوبعدی (توسعه کالبدی و توسعه انسانی) که باعث ایجاد تمایز و تفاوت منابع و توانایی‌های شناسایی شده در گام قبل می‌شوند را شناسایی کرد. به عبارتی می‌توان گفت که در توسعه منطقه‌ای در بخش‌های مختلف توسعه (اقتصادی + اجتماعی + فرهنگی + زیربنایی = توسعه کالبدی و توسعه انسانی) رقابت می‌کنند. در گام بعد باید واحدی تعیین کرد و اندازه گرفت. به

این صورت که رقابت‌پذیری شهری درون منطقه‌ای به لحاظ شاخص‌های مطرح‌شده نسبت به مجموعه منطقه و استان در چه سطحی (بهتر - بدتر) قرار دارند. برای تعیین جریان رقابت‌پذیری کلانشهر ارومیه به همراه ۷ شهر دیگر استان شامل خوی، بوکان، مهاباد، میاندوآب، سلماس، پیرانشهر و نقده ۴ در نظر گرفته شدند. سپس باید منابع و توانایی‌های کلانشهر ارومیه با رقبا مقایسه گردد. برای انجام این مقایسه از پنج سطح بسیار پایین‌تر، پایین‌تر، تقریباً برابر، فراتر و بسیار فراتر استفاده می‌شود. شکل ۵ نشان‌دهنده مقایسه جریان رقابت‌پذیری کلانشهر ارومیه با سایر شهرهای استان از نظر عوامل عملیاتی - سازمانی توسعه منطقه‌ای است.

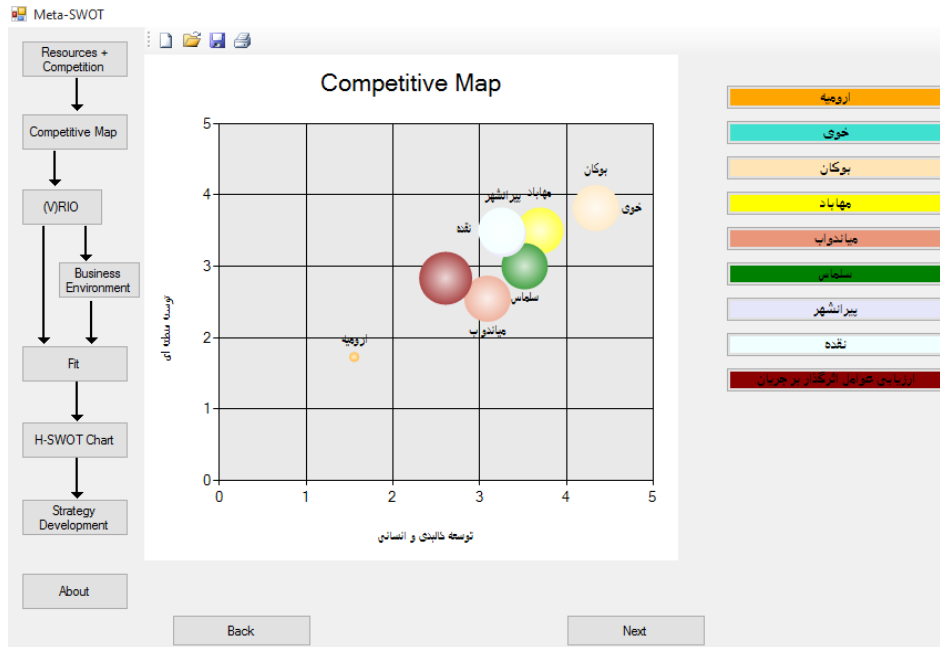
شکل ۴. عوامل مؤثر بر جریان رقابت‌پذیری توسعه شهری استان آذربایجان غربی در محیط نرم‌افزار (Source: Research Findings, 2021)

How do we compare with competitors on the following resources and capabilities? We are ...	ارومیه	خوی	بوکان	مهاباد	میاندوآب	سلماس	پیرانشهر	نقده
ساختار اقتصادی کلان	Much Inferior	Much Inferior	Much Inferior	Inferior	Inferior	Inferior	Inferior	Inferior
قوانین و سیاست‌های مالی	Superior	Inferior	Inferior	Inferior	Superior	About Equal	About Equal	About Equal
نرخ مهاجرت	Much Superior	Inferior	Inferior	About Equal	Inferior	About Equal	About Equal	About Equal
نرخ بیکاری	Superior	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal
سیاست توسعه تکنولوژی	Superior	Superior	Inferior	Inferior	Superior	About Equal	About Equal	Inferior
سیاست‌ها و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی	About Equal	Much Inferior	Much Inferior	Inferior	About Equal	Inferior	About Equal	About Equal
مدیریت اجتماعی	About Equal	Inferior	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal
دسترسی به جاده، راه آهن و هوایی	Superior	Much Inferior	Much Inferior	Inferior	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal
امنیت و ثبات سیاسی	About Equal	Much Inferior	Inferior	About Equal	Superior	About Equal	Inferior	About Equal
فعالیت شرکت‌های خارجی	Superior	Much Superior	Much Superior	About Equal	About Equal	Inferior	About Equal	Inferior
منابع طبیعی کافی، پتانسیلها و استعدادهای منطقه ای	About Equal	About Equal	About Equal	About Equal	Superior	About Equal	Much Inferior	About Equal
شناسایی و تبلیغات	Superior	Much Inferior	Much Inferior	Inferior	Superior	About Equal	About Equal	Much Inferior

شکل ۵. مقایسه جریان رقابت‌پذیری توسعه شهرهای استان آذربایجان غربی از نظر عوامل مؤثر در توسعه منطقه‌ای (Source: Research Findings, 2021)

ارزیابی عوامل جغرافیایی اثر گذار... ۵۲۵

در ادامه، باید تعیین کرد که کدام ابعاد رقابتی با منابع و توانایی‌ها ارتباط نسبتاً بیشتری دارند. در پایان این مرحله نقشه رقابتی ساخته خواهد شد. در حقیقت این نقشه بیانگر وضعیت رقبا نسبت به سازمان و هدف تحت مطالعه است.

شکل ۶. نقشه رقابت پذیری توسعه شهری استان آذربایجان غربی
(Source: Research Findings, 2021)

در این گام با توجه به مقایسه انجام گرفته شکل ۷، از نظر جریان رقابت پذیری توسعه شهری، شهر خوی با وزن نرمال شده ۴,۴ با بزرگترین رقیب در منطقه برای کلانشهر ارومیه به شمار می‌رود. پس از خوی، شهر بوکان با وزن استاندارد شده ۴,۳۳، مهاباد با ۳,۶۹، میاندوآب با وزن ۳,۰۸، سلماس با وزن ۳,۵۱، پیرانشهر با وزن ۳,۲۶ و در مرتبه آخر نقده با وزن استاندارد شده ۳,۲۵ به ترتیب رقبای بعدی به شمار می‌روند.

	توسعه منطقه ای		توسعه کالبدی و انسانی		Sum		Rank	
	Absolute	Normalized	Absolute	Normalized	Absolute	Normalized	Absolute	Normalized
ارومیه	1.553571	0.4578948	1.727273	0.5452914	3.280844	1.003186	1	1
خوی	4.428571	1.305263	3.795455	1.198206	8.224026	2.503469	8	8
بوکان	4.339286	1.278947	3.818182	1.205381	8.157468	2.484329	7	7
مهاباد	3.696428	1.089474	3.5	1.104933	7.196428	2.194407	6	6
میاندوآب	3.089286	0.9105264	2.545455	0.8035874	5.63474	1.714114	2	2
سلماس	3.517857	1.036842	3	0.9470851	6.517857	1.983927	3	3
پیرانشهر	3.267857	0.963158	3.454545	1.090583	6.722403	2.053741	4	4
نقده	3.25	0.9578947	3.5	1.104933	6.75	2.062828	5	5
*								

شکل ۷. مقایسه ابعاد رقابت پذیری سلسله مراتب توسعه شهری کلانشهر ارومیه در قیاس با سایر شهرهای برتر استان آذربایجان غربی
(Source: Research Findings, 2021)

INTERNAL FACTOR EVALUATION	Weighting	Rarity	Imitability	Organization
ساختار اقتصادی کلان	10 %	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Agree
قوانین و سیاس‌های مالی	9 %	Disagree	Disagree	Strongly Agree
نرخ مهاجرت	5 %	Neutral	Disagree	Strongly Agree
نرخ بیکاری	8 %	Disagree	Disagree	Neutral
سیاس توسعه تکنولوژی	4 %	Disagree	Disagree	Neutral
سیاست‌ها و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی	15 %	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Agree
مدیریت اجتماعی	7 %	Neutral	Disagree	Agree
دسترسی به جاده، راه‌آهن و خطوط هوایی	14 %	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Agree
امنیت و ثبات سیاسی	5 %	Disagree	Disagree	Agree
فعالیت شرکت‌های خارجی	4 %	Agree	Agree	Strongly Agree
منابع طبیعی کافی، پتانسیلها و استعدادهای	10 %	Agree	Neutral	Strongly Agree
شناسایی و تبلیغات	9 %	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Agree

شکل ۸. مزیت رقابتی هر یک از رقبای اصلی کلانشهر ارومیه در توسعه منطقه‌ای (Source: Research Findings, 2021)

در گام بعدی بر اساس تئوری مبتنی بر منابع، منابع و قابلیت‌ها بر اساس کامیابی، تقلیدناپذیری و غیرقابل جایگزینی (RIO) در یک طیف پنج‌تایی (خیلی موافقم، موافقم، خنثی، مخالفم، خیلی مخالفم) موردسنجش قرار گرفتند. همان‌طور که قبلاً هم بیان شده بود معیار باارزشی بودن در این مرحله مورد ارزیابی قرار نمی‌گیرد زیرا زمانی باارزشی بودن منابع و قابلیت‌ها را می‌توان سنجید که در مقام مقایسه با عواملی خارجی قرار گیرند.

INTERNAL FACTOR EVALUATION	Weighting	Rarity	Imitability	Organization
توجه سیاستگذاران، برنامه ریزان و مسئولین	10 %	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Agree
مشارکت و همکاری بخش و فرابخش	9 %	Disagree	Disagree	Strongly Agree
انسجام و مشارکت اجتماعی	5 %	Neutral	Disagree	Strongly Agree
طبیعت و محیط بکر و اقلیم مناسب	8 %	Disagree	Disagree	Neutral
تنوع چشم اندازهای گردشگری	4 %	Disagree	Disagree	Neutral
سرمایه گذاری دولتی	15 %	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Agree
نیروی انسانی توانمند	7 %	Neutral	Disagree	Agree
سرمایه گذاری بخش خصوصی	14 %	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Agree
امنیت و ثبات سیاسی	5 %	Disagree	Disagree	Agree
دسترسی به مناطق و بازارهای برون مرزی	4 %	Agree	Agree	Strongly Agree
منابع طبیعی کافی، پتانسیلها و استعدادهای	10 %	Agree	Neutral	Strongly Agree
شناسایی و تبلیغات	9 %	Strongly Disagree	Strongly Disagree	Strongly Agree

شکل ۹. ارزیابی منابع و توانایی‌ها بر اساس دیدگاه مبتنی بر منابع (Source: Research Findings, 2021)

پاسخ‌های کارشناسان از نظر میزان موافقت با عباراتی همچون موارد مقابل همراه بود. کامیابی: (R) رقبای ما قادر به انجام این کار نیستند؟ تقلیدپذیری: (I) رقبای ما قادر به تقلید این قابلیت نیستند؟ و غیرقابل جایگزینی: (O) ما از این عامل به‌واسطه خط‌مشی جبران خود بهره می‌بریم؟ در مرحله بعد به شناسایی عوامل خارجی سیاسی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی، تکنولوژیکی، بوم‌شناختی و قانونی (PESTEL) مؤثر بر فضای رقابت‌پذیری توسعه‌ی شهری پرداخته شد. این تحلیل جهت شناسایی فرصت‌های پیش‌روی و همچنین خطرات احتمالی گسترش هر مجموعه مؤثر می‌باشد. عموماً این تحلیل جهت ارزیابی محیط در ابعاد کلان و همچنین ارزیابی زمان حال می‌پردازد. همچنین وزن این عوامل در پنج گروه اسمی بسیار مهم، مهم، متوسط، کم‌اهمیت و بسیار کم‌اهمیت تعیین می‌گردد. در ستون

تأثیر باید میزان تأثیر این عوامل در موفقیت سازمان را تعیین کرد. در ستون احتمال افزایش، باید درجه احتمال افزایش این عوامل در طول دوره برنامه‌ریزی را تعیین کرد و در ستون درجه ضرورت، باید میزان اضطراری بودن رفع این مورد توسط سازمان را بررسی کرد. جدول ۲ بیانگر این عوامل است.

جدول ۲. عوامل محیطی مؤثر خارج از کنترل سازمان فضایی استان آذربایجان غربی

عامل (n)	وزن	تأثیر	افزایش احتمال	درجه اضطرار
عدم ثبات سیاسی (n1)	بسیار مهم	قوی	بالا	زود
افزایش قاچاق کالا و ارز (n2)	متوسط	قوی	متوسط	زود
پسته شدن مبادی ورودی مرزها (n3)	بسیار مهم	قوی	متوسط	نه خیلی زود
فقدان زیرساخت‌های توسعه در مقیاس کلان (n4)	بسیار بسیار مهم	بسیار قوی	بسیار بالا	زود
نوسانات اقتصادی داخلی و بین‌المللی (n5)	بسیار مهم	قوی	بالا	زود
بحران منابع آبی سطحی و افزایش روند خشک‌سالی با دوره‌های بازگشت طولانی (n6)	بسیار مهم	قوی	بالا	زود
جنگ، تروریسم و خشونت (n7)	بسیار مهم	متوسط	بالا	زود
کاهش اختصاصات بودجه‌ای و منابع توسعه (n8)	بسیار بسیار مهم	قوی	بسیار بالا	زود
عدم هماهنگی دستگاه‌های اجرایی (n9)	بسیار مهم	متوسط	متوسط	زود
علاقه‌مندی بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در استان (n10)	بسیار بسیار مهم	بسیار قوی	بسیار بالا	فوراً
تخریب‌های اقتصادی (n11)	بسیار مهم	قوی	بالا	زود
افزایش توجه و سرمایه‌گذاری دولت در بخش‌های صنعت و کشاورزی (n12)	بسیار بسیار مهم	بسیار قوی	بسیار بالا	فوراً
عدم همخوانی طرح‌های کلان فرادست با توان‌ها و پتانسیل‌های استان (n13)	بسیار مهم	متوسط	متوسط	زود

(Source: Research Findings, 2021)

در مرحله بعد به ارزیابی استراتژی تناسب (منابع و قابلیت‌ها در قیاس با عوامل خارجی) پرداخته شد. از آنجاکه این مدل به دنبال توسعه مدل SWOT است، سعی بر آن شده است تا آن را با یک ابزار پشتیبان تصمیم‌گیری ترکیب کند. معیار تناسب راهبردی عاملی است برای دستیابی به این امر. آنچه باید دور ریخته شود، تقسیم‌بندی خشک و انعطاف‌ناپذیر عوامل خارجی به فرصت‌ها و تهدیدها و عوامل داخلی به نقاط قوت و ضعف است. از این رو، در گام بعد باید به ارزیابی میزان تأثیر پشتیبانی و تأثیرپذیری منابع و توانایی‌ها در عوامل محیطی که همان تناسب راهبردی است، توجه شود. در این مرحله از کارشناسان خواسته شد به ارزیابی تأثیر منابع بر روی عوامل خارجی بپردازند. برای این بررسی در محیط نرم‌افزار ۵ متغیر ترتیبی خیلی ضعیف (۱)، ضعیف (۲)، متوسط (۳)، قوی (۴) و خیلی قوی (۵) وجود دارد که نگارندگان برای جلوگیری از بزرگ شدن جدول‌ها به ازای متغیرها از طیف نمره ۱ تا ۵ استفاده کرده‌اند.

جدول ۳. تناسب راهبردی (عوامل محیطی خارجی رقابت‌پذیری در قیاس با عوامل مؤثر در توسعه شهری استان آذربایجان غربی)

a	عوامل محیطی مؤثر خارج از کنترل سازمان فضایی استان (n)												
	n13	n12	n11	n10	n9	n8	n7	n6	n5	n4	n3	n2	n1
(a1) - توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مسئولین	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a2) - مشارکت و همکاری بخشی و فرابخشی	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a3) - انسجام و مشارکت اجتماعی	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a4) - طبیعت و محیط بکر و اقلیم مناسب	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a5) - تنوع چشم‌اندازهای گردشگری	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a6) - سرمایه‌گذاری دولتی	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a7) - نیروی انسانی توانمند	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a8) - سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a9) - امنیت و ثبات سیاسی	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a10) - دسترسی به مناطق و بازارهای برون‌مرزی	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a11) - منابع طبیعی کافی، پتانسیل‌ها و استعدادهاى منطقه‌ای	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
(a12) - شناسایی و تبلیغات	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳

(Source: Research Findings, 2021)

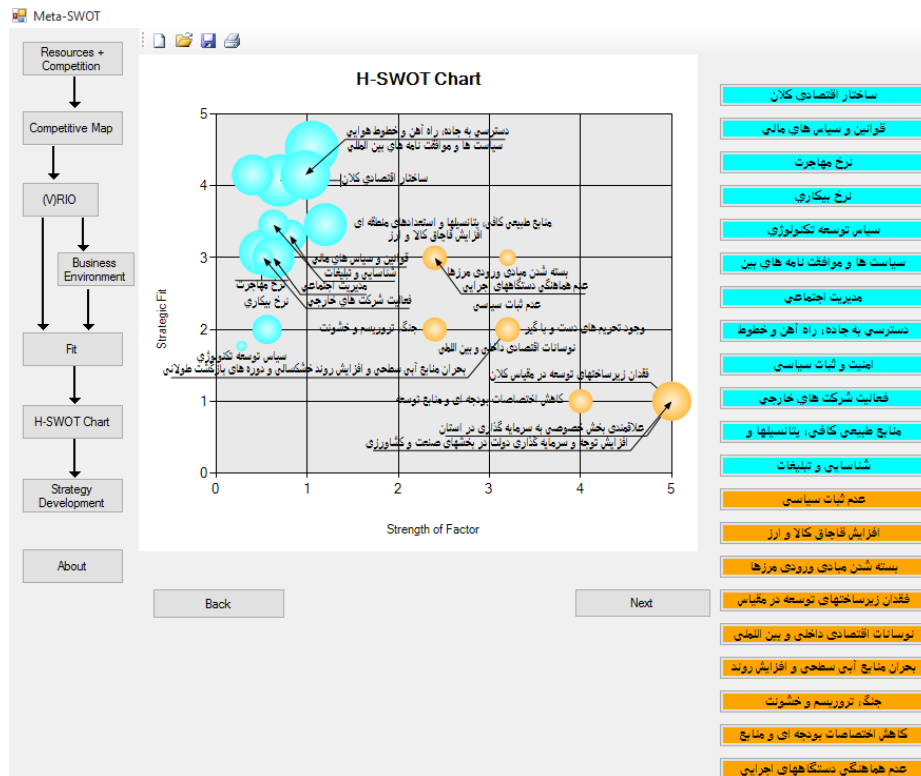
در این مرحله جهت تحلی تناسب بین عوامل منبع و قابلیت‌ها و اهداف پژوهش از کارشناسان خواسته شد به ارزیابی تأثیر منابع و قابلیت‌ها بر روی اهداف پژوهش بپردازند. در واقع تناسب استراتژیک، به واسطه انطباق عوامل داخلی با اهداف در نظر گرفته می‌شود. در واقع تناسب به معنی انطباق عوامل داخلی با اهداف تعریف‌شده در گام نخست است. به عبارتی به دنبال این موضوع هستیم که چگونه منابع و قابلیت‌ها، اهداف تعیین‌شده در راهبردهای رقابت‌پذیری توسعه شهری استان را پشتیبانی می‌کنند. جدول ۴ نشان‌دهنده مقایسه صورت گرفته در بررسی تناسب بین عوامل منبع و قابلیت‌ها و اهداف پژوهش با نمرات ترتیبی خیلی ضعیف (۱)، ضعیف (۲)، متوسط (۳)، قوی (۴) و خیلی قوی (۵) است.

جدول ۴. تناسب منابع و توانایی‌ها با اهداف تعیین‌شده در توسعه شهری استان آذربایجان غربی

اهداف تعیین‌شده در توسعه شهری استان (X)															
عوامل رقابت‌پذیر (a)	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10	x11	x12	x13	x14	X15
a1	۴	۴	۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۴	۵	۵	۵	۵	۵
a2	۳	۴	۴	۴	۴	۵	۵	۴	۵	۴	۴	۴	۵	۴	۵
a3	۴	۴	۳	۴	۴	۵	۴	۴	۳	۵	۳	۴	۵	۴	۴
a4	۱	۲	۵	۲	۲	۲	۲	۳	۳	۱	۲	۳	۴	۳	۳
a5	۱	۲	۵	۴	۲	۱	۱	۱	۳	۱	۱	۲	۴	۳	۳
a6	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۴	۳	۴	۱	۴	۵	۵	۵
a7	۳	۳	۴	۴	۳	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۴	۴	۴	۴
a8	۴	۴	۵	۵	۴	۴	۴	۵	۵	۴	۳	۴	۴	۵	۵
a9	۳	۴	۵	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۱	۱	۴	۵	۴	۴
a10	۱	۱	۳	۳	۱	۱	۱	۳	۱	۱	۳	۱	۳	۴	۳
a11	۲	۳	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۴	۵	۵	۵
a12	۴	۴	۵	۴	۴	۴	۲	۵	۴	۳	۱	۴	۵	۴	۴

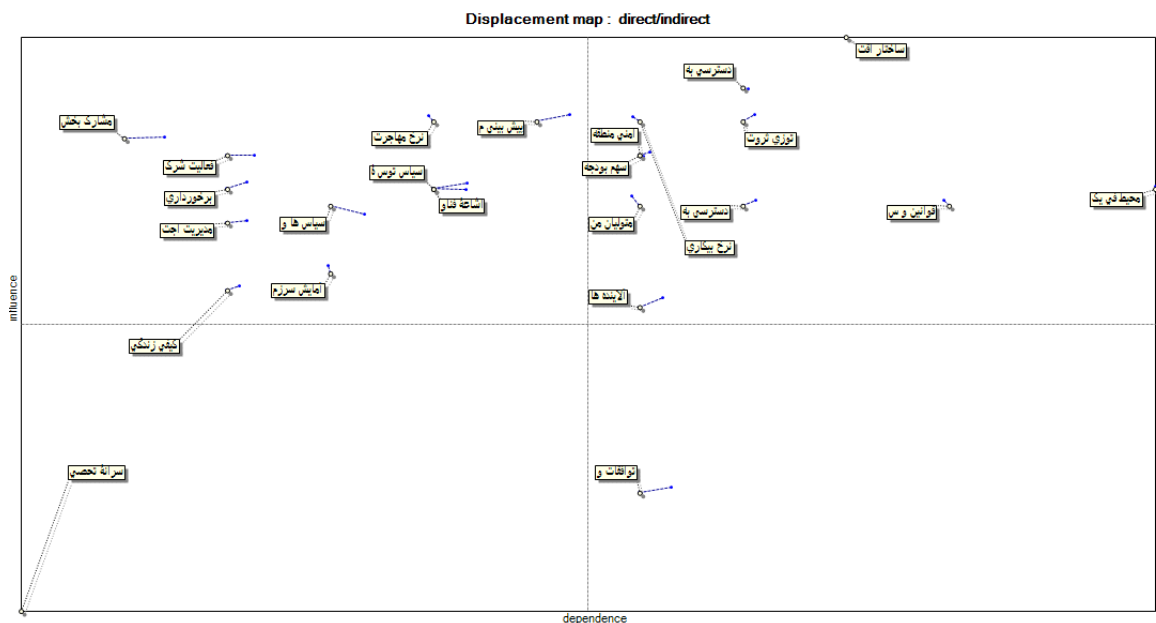
(Source: Research Findings, 2021)

نقشه استراتژیک H-SWOT Chart، با توجه به تصمیم‌ها و مقایسه‌های قبلی، نرم‌افزار به صورت خودکار نقشه راهبردی را ترسیم می‌کند. منابع و توانایی‌ها بارنگ فیروزه‌ای و عوامل کلان محیطی با رنگ نارنجی نشان داده شده‌اند. آن‌هایی که به سمت راست متمایل شده‌اند، نسبتاً بارزش، نادر، تقلید نشدنی و بدون جایگزین‌اند و از تناسب راهبردی برخوردارند. آن دسته از عواملی که به سمت بالا متمایل شده‌اند، دارای درجه بالایی از تناسب راهبردی‌اند. اندازه‌های بیانگر درجه تناسب آن‌ها با اهداف است. اندازه‌های بیانگر درجه اضطرار آن‌ها است. به طور کلی، برای هر دو دسته از حساب‌ها که بیانگر منابع و توانایی‌ها و همچنین عوامل کلان محیطی‌اند قرارگیری در موقعیت بالا و سمت راست بیانگر بالاترین میزان امتیاز و نمره است شکل ۱۰ نقشه راهبردی تحلیل نهایی نتایج را نشان می‌دهند.

شکل ۱۰. نقشه (بردار) راهبردی رقابت پذیری توسعه شهری استان آذربایجان غربی (Source: Research Findings, 2021)

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد در نقشه استراتژیک، سه اصل منابع و قابلیت‌ها و عوامل مؤثر خارجی، نزدیکی آن‌ها به یکدیگر و همچنین اندازه حباب‌ها و مختصات یا وزن آن‌ها مورد تحلیل قرار گرفت و مشخص شد که از میان عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری توسعه شهری، ۳ اولویت سطح بالا با بیشترین وزن استخراج شد؛ که نخستین عامل در فرآیند رقابت‌پذیری توسعه شهری استان می‌باید به سرمایه‌گذاری دولتی و حضور پررنگ دولت به‌عنوان بازوی اجرایی و متولی پیشبرد توسعه اختصاص یابد. دومین راهبرد تعیین‌شده نیازمند توجه هرچه بیشتر سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مسئولان به وضعیت توسعه استان و لزوم اتخاذ دیدگاه سیستمی و فرا بخشی است؛ و در کنار این عوامل؛ سومین عامل، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در استان و تشویق هر چه بیشتر این بخش در راستای تحقق اصل ۴۴ قانون اساسی و مشارکت در سودآوری داخلی و ارزی هم برای خود بخش و هم برای مجموعه استان است؛ و اما در میان عوامل محیطی مؤثر خارج از کنترل در توسعه رقابت‌پذیری توسعه شهری استان آذربایجان غربی که به‌عنوان مانع کلان ضد توسعه فرآیند منطقه‌ای عمل می‌کنند همان عوامل تعیین‌شده توسعه درون‌زا، منابع و قابلیت‌هایی هستند که به‌نوعی به ضد یکدیگر بدل شده‌اند. در حقیقت نتایج گویای این واقعیت است که پیوند تامی بین منابع و قابلیت‌های تعیین‌شده با عوامل کلان محیطی خارج وجود دارد. حلقه مشترک و مفقوده در تمامی این فرآیند در درجه اول حضور و یا عدم حضور دولت و بخش خصوصی است که به‌عنوان مهم‌ترین عوامل ایجاد و فقدان توسعه عمل کرده‌اند.

شکل ۱۱. نمودار پراکنندگی عوامل مؤثر در رقابت‌پذیری توسعه شهری استان آذربایجان غربی (Source: Research Findings, 2021)

نتیجه‌گیری و پیشنهادهای پژوهش

کاملاً روشن است که نابرابری‌های منطقه‌ای از دو زمینه اصلی نشئت می‌گیرند: سیمای و چهره سرزمین (توان و قابلیت) و سیاست‌گذاری و حکمرانی فضایی. به عبارتی در ایجاد نابرابری‌های کلان، تصمیمات سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان بیشترین نقش را ایفا می‌کند. از دیگر سو در فرآیند توسعه و روند برنامه‌ریزی منطقه‌ای موضوع مهمی که باید به آن پرداخت کرد، این است که فاکتورها و عوامل تأثیرگذار بر این فرآیندها دو گونه هستند: ۱ - عوامل داخلی سازمان (منابع و قابلیت‌ها)؛ که بیشتر ناظر بر قوت و ضعف هستند؛ ۲ - و دوم عوامل برون‌سازمانی (عوامل مؤثر کلان محیطی خارجی) یا فاکتورهای فرصت و تهدید. در بخش دوم پس از جمع‌بندی مطالعات طرح‌ها و اسناد فرادست و تحلیل نتایج و یافته‌های سوات، از نرم‌افزار برنامه‌ریزی استراتژیک Meta-Swot و در بخش نهایی به منظور رتبه‌بندی و استخراج ماتریس تأثیرگذاری عوامل شناسایی شده در تحقیق بر یکدیگر، از نرم‌افزار Micmac استفاده و حالت‌های باورکردنی در رقابت‌پذیری توسعه شهری استان با رویکرد آینده‌نگاری مشخص شد. بازه زمانی برنامه‌ریزی کلان و بخشی به‌منظور ارائه راهبردهای رقابت‌پذیری توسعه شهری در افق ۱۴۱۰، ۱۵ هدف سازمانی تشریح شد. در مراحل بعد، عوامل مؤثر در اجرائی شدن رقابت‌پذیری توسعه شهری استان استخراج و از طریق روش دلفی در اختیار کارشناسان قرار داده شد. پس از تحلیل اوزان در مراحل بعد، مقایسه وزن رقابتی کلانشهر ارومیه با رقبای شهری انجام شد و مشخص شد که مهم‌ترین رقیب‌های منطقه‌ای ارومیه با شاخص‌های بالاتر توسعه، به ترتیب شهر خوی با وزن نرمال شده ۴,۴ بزرگ‌ترین رقیب در منطقه برای کلانشهر ارومیه به شمار می‌رود. پس از خوی، شهر بوکان با وزن استاندارد شده ۴,۳۳، مهاباد با ۳,۶۹، میاندوآب با وزن ۳,۰۸، سلماس با وزن ۳,۵۱، پیرانشهر با وزن ۳,۲۶ و در مرتبه آخر نرده با وزن استاندارد شده ۳,۲۵ می‌باشند. در مراحل بعدی به‌منظور تعیین و ارزیابی منابع و قابلیت‌های (VRIO) اهداف با عوامل محیطی (PESTEL)، با اهداف پژوهش مقایسه شدند و در نهایت نقشه راهبردی توسعه منطقه‌ای استخراج شد. نتایج مدل و راهبردهای پیشنهادی پس از تلفیق ۲ مدل سنتی سوات و مدل جدید متاسوات نشان می‌دهند که: ۱ - سرمایه‌گذاری

دولتی؛ ۲ - توجه سیاست گذاران، برنامه ریزان و مسئولین؛ و ۳ - سرمایه گذاری بخش خصوصی؛ به عنوان مهم ترین عوامل مؤثر در توسعه استان مشخص شدند. در بعد کلان، عوامل محیطی مؤثر خارجی که به نوعی موجب نابرابری منطقه ای استان شده اند و می توانند مانعی بر سر راه باشند؛ همان عواملی هستند که بنا به قانون دیالکتیک به ضد هم بدل شده اند به عبارتی ۱ - فقدان زیرساخت های توسعه در مقیاس کلان؛ ۲ - افزایش توجه و سرمایه گذاری دولت در بخش های صنعت و کشاورزی (و یا عدم آن)؛ ۳ - علاقه مندی بخش خصوصی به سرمایه گذاری در استان (عدم علاقه مندی).. بر این اساس، اتخاذ تدابیر و ایجاد سازوکارهای مناسب برای رفع این موانع در کانون توجه نظام برنامه ریزی ملی - منطقه ای باید قرار گیرد. علاوه بر این، اعمال قوانین یا اجرای مصوبات متناقض با اهداف، توان ها و سیاست های کلان منطقه ای استان بخشی از عوامل نتیجه بخش نبودن برنامه های رقابت پذیری به شمار می آید. اجرای طرح ها و پروژه های فاقد توجه توسعه منطقه ای در وضعیتی که سازوکارهای ایجاد هماهنگی های بخشی - منطقه ای یا هماهنگی های عمودی و افقی در سیاست گذاری توسعه در سطوح مختلف ملی - منطقه ای و عوامل نقض جهت گیری های آمایش سرزمین که تبعات فضایی آن ها قابل توجه بوده است. در واقع نوع دیگری از اختلال در اعمال جهت گیری های توسعه استان با تشکیل کمیسیون برنامه ریزی فضایی - منطقه ای و توسعه تلاش گسترده ای را در قالب کمیسیون های تخصصی توسعه منطقه ای و پایداری محیطی برای ریشه یابی و رفع تنگناهای فراروی توسعه فضایی و ایجاد عدالت توزیعی سامان داد و با شناسایی تنگناهای موجود در قالب هر یک از نظام های برنامه ریزی، اجرایی کاهش تمرکززدایی و تقویت ابعاد رقابت پذیری نائل آمد. همچنین تلاش گسترده در قالب توسعه متعادل و متوازن منطقه ای برای ایجاد تعادل شهری از طریق اعمال سیاست های فضایی، تمرکززدایی و افزایش اختیارات به نفع شهرهای کوچک و میانی، مشارکت اجتماعی و کارآمد سازی که می تواند منشأ خدمات بزرگی در جهت توسعه رقابت پذیری شهری استان باشد. بر این مبنا راهبردهای (و سیاست ها و اقدامات) مستخرج پس از تحلیل به منظور برنامه ریزی به صورت پیشنهاد ارائه می شوند (جدول ۵).

جدول ۵. راهبردهای رقابت پذیری توسعه شهری استان آذربایجان غربی با هدف کاهش نابرابری های درون منطقه ای

راهبرد	توسعه ابعاد رقابت پذیری
۱	سرمایه گذاری در زیرساخت های توسعه در مقیاس کلان، افزایش نقش آفرینی جدی و سرمایه گذاری دولت و ایجاد بسترهایی به منظور مشارکت بخش خصوصی در پروژه ها و طرح های زیربنایی توسعه، تقویت شبکه راه های موجود بخصوص راه های ترانزیتی، بهره برداری دومنظوره از منابع موجود بومی و منطقه ای در جهت توسعه و امنیت، ایجاد شبکه های قوی توزیع خدمات از مرکز به سوی مناطق مرزی؛
۲	تحرك اقتصادی با بهره برداری از منابع، ایجاد فرصت های شغلی درون مناطق مرزی، پتانسیلها و توان های محلی - منطقه ای، تبلیغ و شناسایی به منظور برنامه ریزی در جهت بهره برداری مطلوب از پهنه های وسیع چشم انداز طبیعی در راستای ورود گردشگران، توسعه گردشگری و ایجاد زیرساخت های مناسب با توجه به وجوه آثار باستانی و جاذبه های طبیعی قوی و فرهنگی غنی استان؛ ایجاد فرصت های شغلی در منطقه از طریق سرمایه گذاری در بخش های اقتصادی به ویژه صنعت و کشاورزی؛ تقویت اقتصاد پایه منطقه ای (کشاورزی) به دنبال رونق گرفتن اقتصاد متکی بر قاچاق؛ ایجاد برنامه ریزی قوی و منسجم در جهت ایجاد اشتغال و گسترش فرصت های جدید شغلی در این مناطق باهدف مبارزه با بیکاری و افزایش سطح رفاه اجتماعی، سیاست گذاری و لزوم حمایت قاطع در بخش های کشاورزی، دام پروری و آبخیزداری با توجه به توان قابل توجه استان؛
۳	تخصیص بودجه ها و منابع جاری از طریق کاهش اختلاف توسعه میان مناطق مرزی و مناطق مرکزی، برقراری امنیت و ثبات سیاسی در نوار مرزی با ایجاد تقویت شبکه راه های ترانزیتی و برخورد نظام مند درباره مسئله امنیت استان، اعمال سیاست های تشویقی ویژه جهت توسعه و افزایش سرمایه گذاری به ویژه بخش خصوصی، کاهش محرومیت از طریق افزایش توسعه در مناطق مرزی؛
۴	توسعه فعالیت های کشاورزی با اولویت زیر بخش های زراعت (با محصولات مانند گندم و نباتات علوفه ای)، باغداری (مانند توت فرنگی و محصولات گلخانه ای) آبی پروری و دامداری با تکیه بر توسعه دامداری های صنعتی متمرکز و نیمه متمرکز در جهت تبدیل تدریجی شیوه دامداری متکی بر مراتع، ایجاد و تقویت خوشه های صنعتی مناسب با قابلیت ها و مزیت های استان با تأکید بر ملاحظات زیست محیطی در صنایع مانند کانی غیرفلزی، سنگ های تزئینی، صنایع تبدیلی کشاورزی و پالیندستی؛
۵	ارتقای سطح خدمات شهری دارای پتانسیل به سطح خدمات برتر، تعادل بخشی به سازمان فضایی استان با ارتقای نقش شهرهای متوسط و کوچک استان و برقراری پیوند بین مراکز شهرهای کوچک و میانی، ارتقای شاخص های توسعه انسانی، با تأکید بر توسعه و تجهیز مراکز خدمات آموزشی، درمانی و بهداشتی (عمومی و تخصصی)، افزایش ظرفیت های آموزش عالی با اولویت دادن به نیازهای بخشی استان.

(Source: Authors, 2021)

منابع

- Albalate, D., & Fageda, X. (2016). High speed rail and tourism: Empirical evidence from Spain. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 85, 174-185.
- Alizade, Omran and Pishgahifard Zahra (2011). Evolution of the concept of environmental security and security in the 21st century. *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 6(14), 107-119.
- Askari, Sohrab. (2021). Assessing the instability of Arak urban development and its organizing strategies. *Journal of Geography and Regional Planning*, 11 (2), 362-384.
- Ansari Movahed, Siddique; Honarmand, Mohammad Javad (2014). Formulation and selection of appropriate strategies based on SWAT matrix analysis in the Iranian publishing industry, *Mehr Book Analytical Quarterly*, No. 14, pp. 34-55.
- Chen, Z., & Haynes, K. E. (2015). Impact of high-speed rail on international tourism demand in China. *Applied Economics Letters*, 22(1), 57-60.
- Ghasemi, Sana, Hassanabadi, Davood. (1397). Investigating the development capabilities of Bojnourd tourism using leadership planning. *Journal of Geography and Regional Planning*, 9 (1), 575-597. East Azarbaijan Governor's Portal, Deputy of Statistics and Information, 2020.
- Ghadiri Masoom, Mojtaba, Rezvani, Mohammad Reza, Jomehpour, Mahmoud, Baghbanir Hamid Reza (2015), Leveling of livelihood capital in mountain tourism villages (study area: Balataleghan village in Taleghan city), *Quarterly Journal of Space Economics and Rural Development*, Fourth year, No. 3, Summer 2015, 12 consecutive, pages 18-1.
- Ghorbani, Rasoul, Zadoli, Fatemeh, Zadoli Khajeh, Shahrokh (2014), Assessing the Negative Effects of Tourism Development on Tourist Attractive Villages (Case Study: Kandovan Village - Osko County), *Regional Planning Quarterly*, Year 4, Issue 15, Fall 2014, Pp. 118-103.
- Hafez Rezazadeh, Masoumeh, Mir, Mahyar, Shahraki, Davood. (2021). Evaluation and evaluation of intermediate development indicators in urban areas (Case study: Zahedan city). *Journal of Geography and Regional Planning*, 11 (3), 553-568.
- Heidari Chianeh, Rahim (2017). *Fundamentals of Tourism Industry Planning*, Samat Publications, Tehran, sixth edition.
- Hejazi, Seyed Assadollah, Javadi, Mehdi. (2020). Assessing the ecological potential of tourism development using the integrated model (AHP-TOPSIS) (case study of Sarein city). *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 12 (3), 17-40.
- Hyun, Jeong Kim; Ming-Hsiang Chen & SooCheong, Shawn Jang (2006). Tourism expansion and economic development: The case of Taiwan, *Tourism Management*, No.27, p.925-933, available from: www.elsevier.com/locate/tourman.
- Imeni Gheshlagh, Siavash., Khani, Fazileh and Hashemi, Seyed Saeed (2012). The Role of Tourism in the Development of Rural Women Entrepreneurship (Comparative Study: Kondon and Eskandan Villages of Mako County), *Geography and Regional Development*, No. 18, pp. 238-217.
- Jafari Nia, Saeed; Raji, Saman (2017). Implementation of strategic human resource planning in organizations; Challenges and Strategies (Case Study: Iranian Pharmaceutical Industry), *First International Conference and Third National Conference on Management and Humanities Research*, University of Tehran Modbar Management Research Institute, 1-19
- Jahedi, Fatemeh (2007). *Gorgan Tourism Capabilities and Regional Development*, Master Thesis in Urban Planning, Faculty of Geography, University of Tehran.
- Jin, C., Xu, J., & Huang, Z. (2019). Spatiotemporal analysis of regional tourism development: A semiparametric Geographically Weighted Regression model approach. *Habitat International*, 87, 1-10.
- Jomepour, M., Yaghoobifaz, S. (2018). The location of Tourist Resorts in the Central Alborz Protected Area with a Sustainable Development Approach. *Tourism Management Studies*, 13(42), 1-19. doi: 10.22054/tms.2018.9012

- Karami Benmaran, Zahra, Khosravi Pour, Bahman, Ghanian, Mansour, Baradaran, Massoud (2014), Identifying the effective factors on the formation of small and medium enterprises with a focus on tourism (Case study: Kan section of Tehran city), *Research Rural*, Volume 5, Number 4, Winter 2014, pp. 737-758.
- Kazemi, Mohammad (2006), *Tourism Management*, Tehran: Samat Publications, First Edition.
- Khadaroo, A. J., & Seetanah, B. (2007). Does transport infrastructure matter in overall tourism development? Evidence from a sample of island economies. *Tourism Economics*, 13(4), 675–687.
- Kashani, Majid, Estalaji, Alireza, Vali Shariat Panahi, Majid, Ranjbar, Mohsen. (2021). The role of urban development in the quality of life in the economic dimensions of villages in the 22nd district of Tehran. *Journal of Geography and Regional Planning*, 11 (1), 775-800.
- Khazraei Sholayifar, Maryam, Karkabadi, Zeinab. (2018). Investigating the effective factors on urban competitiveness based on the proposed Saez model based on the concept of Coopetition (Case study: Tehran). *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 11 (1), 111-131.
- Lai, P. H. and Nepal, S. K (2006). Local perspectives of ecotourism development in Tawush: a nature reserve, *Tourism Management*, 27(1):1117-1129.
- Lazzeretti, L., Capone, F., & Innocenti, N. (2016). The impact of related variety on tourist destinations: An analysis of tourist firms clustering. In F. Capone (Ed.). *Tourist clusters, destinations and competitiveness theoretical issues and empirical evidences* (pp. 62–80). Abingdon: Routledge.
- Lotfi Khachki, Behnam (2008). *Tourism as an Industry*, Strategy, Year 1, Number 2, pp. 171-206
- Luo, J. M., Qiu, H., & Lam, C. F. (2016). Urbanization impacts on regional tourism development: A case study in China. *Current Issues in Tourism*, 19(3), 282–295.
- Momeni, Mehdi; Safari Purchaghi, Parisa (2012). Strategic planning of tourism development (Javaher Dasht village of Rudsar city), *Geography of tourism space*, Volume 1, Number 3, pp. 119-137.
- Mousavian, Morteza (2011). Designing a social network scenario space related to soft warfare (on the horizon of the Fifth Development Plan), *Soft Power Studies*, Volume 1, Number 1: 185-161.
- Munshizadeh, Rahmatullah; Nasiri, Fatemeh (2001). *Rural Tourism*, Agricultural Research, Education and Extension Organization, 2001.
- Musa Pourmiandehi, Parish; Moradi Astalakh Zabar, Giti (2015). *Tourism and Sustainability*, University Jihad Environmental Research Institute Publications, First Edition.
- Papli Yazdi, Mohammad Hossein, Saghaei, Mehdi (2014), *Tourism (Nature and Concepts)*, Samat Publications, Tehran, ninth edition.
- Qian, J., Feng, D., & Zhu, H. (2012). Tourism-driven urbanization in China's small town development: A case study of Zhapo Town, 1986–2003. *Habitat International*, 36(1), 152–160.
- Ranjbarian, Bahram and Zahedi, Mohammad (2009). *Knowledge of Tourism*, Chahar Bagh Publications, Tehran.
- Rezaei Bozanjani, Reza, Azani, Mehri, Saberi, Hamid, Momeni, Mehdi. (2019). Strategic planning of Kerman urban areas based on smart urban growth. *Journal of Geography and Regional Planning*, 10 (1-1), 157-179.
- Rasekhi, S., Mohammadai, S. (2017). The Impact of Tourism on D-8 Countries' Income Distribution. *Majlis and Rahbord*, 24(90), 309-336.
- Rokanuddin Eftekhari, Abdolreza, Mahdavi, Davood, Akbari Samani, Nahid (2011), Presenting a Strategic Planning Model for Sustainable Rural Tourism Development (Case Study: Lavasan Kouchak Village), *Human Geography Research*, Volume 45, Number 1, Spring 2013, pp. 146-123.
- Romão, J. (2019). Economic impacts of tourism. In D. Gursoy, & R. Nunkoo (Eds.). *Routledge handbook of tourism impacts: A theoretical perspective* (pp. 143–154). London: Routledge.
- Romão, J. (2020). Tourism, smart specialisation, growth, and resilience. *Annals of Tourism Research*, 84, 102995.
- Rutty, M., Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. (2015). The global effects and impacts of tourism. In C. M. Hall, S. Gössling, & D. Scott (Eds.). *The Routledge handbook of tourism and sustainability* (pp. 36–62). Routledge.

- Sadeghi, Hamidreza (2016). The effect of tourism programs on the level of tourist satisfaction (Case study: Shahr-e Ghamsar) Master Thesis, Islamic Azad University, Naragh Unit.
- Samimi, A. J., & Sadeghi, S. (2017). The relationship between foreign direct investment and tourism development: Evidence from developing countries. *Institutions and Economies*, 5(2), 59–68.
- Shamsoddini, A., Hazeri, S., Zainali, B., Arboni, Z. (2017). On the Evaluation of the Tourist Satisfaction from Tourism Product using HOLSAT Model (Case Study: Kandovan Village). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 12(3), 659-679.
- Shaterian, Mohsen; Slavery, Younes; Mir Mohammadi, Mohammad (2017). Evaluation of urban tourism development indicators in Kashan, *Journal of Applied Research in Geographical Sciences*, Volume 17, Number 46, pp. 195-214
- Shokouhi.M.A., Mansourzadeh.A.M., Shakarami, N. (2018). Tourism Strategic planning of Kurdistan province based on the regional competitiveness using meta-swat technique, 7(26), 17-30.
- Statistics Center of Iran, General population and housing census information of East Azerbaijan province, 2016.
- Yang, Y., & Fik, T. (2014). Spatial effects in regional tourism growth. *Annals of Tourism Research*, 46, 144–162.
- Yaqubzadeh; Rahim and Hejazi, Negin (2014). *Tourism Economics and its Competitiveness in Iran with Emphasis on Analyzing the Tourism Situation in Iran and Presenting Strategies for the Competitive Growth of Tourism*, Jihad Daneshgahi Publications.
- Zangiabadi, Ali, Mohammadi, Jamal, Zirak Bash, Diba. (2006). Analysis of Isfahan domestic tourism market. *Journal of Geography and Development*, 4 (8), 131-156. doi: 10.22111 / gdij.2006.3789.
- Ziaee, Mahmoud (2013). *Geography of Tourism*, Payame Noor University Press, Tehran: First Edition.